

יהודי האסירים יזעו שזב ילטיב יעי ישימה זזב

המכון ללימודים אסטרטגיים ופוליטיים מתקדמים

מדוע ישראל מנצחת בקרבות

אבל מפסידה את השלום

אויביה העיקריים של ישראל היו עבדים נרצעים של מעצמת על שקרסה ב-1991. הלאומיות הפן-ערבית הותירה את ארצותיהם שדודות, מדולדלות וקופאות על שמריהן. ישראל עשירה ומתקדמת הרבה יותר משכנותיה. התל"ג שלה מתחרה בתל"ג של ערב הסעודית, הקופאת על שמריה.

עד 1991 נחשבה ישראל למעצמת העל של המזרח התיכון. ובכל זאת, היום מתייחסות אליה כל שכנותיה בזלזול ומקלות בערכה. בסוף 1996 אפשר היה לקרוא בעיתונות הערבית דברים כגון אלה:

המיתוסים של הקמת ישראל ומתמוטטים החלומות של חלוצי הציונות על ארץ ללא עם נשמעים נבובים יותר ויותר, והאמת, המפציעה באכזריות, מכרסמת בלבו של המבצר הציוני... הצרכנות המשתוללת של החברה הישראלית באה לידי ביטוי... בשאיפה להגר לארצות הברית, הארץ המובטחת האמיתית.¹

ולמעשה, התנהגותה של ישראל מעידה על דעיכת השאיפה הלאומית ועל ניסיונות לחמוק מן המציאות האכזרית.

מקהלה מתחזקת של פרשנים צבאיים, וביניהם פרשנים מה-*Jane's Intelligence Review* היוקרתי, רואים היום בצה"ל, שהיה בעבר מושא קנאתו של העולם, צבא ההולך ומסתאב:

מופיעים סימנים הולכים ומתגברים של ירידה במורל של הצבא הישראלי... שרשרת פיגועי ההתאבדות האחרונה והיריות מכלי רכב נוסעים בתוך גבולות ישראל בידי קנאים מוסלמים פונדמנטליסטים, וכן התקפות הרקטות הבלתי פוסקות של החיזבאללה מלבנון על יישובי הצפון, העמידו בסימן שאלה את יכולתו של צה"ל... למנוע התקפות של כוחות לא קונוונציונליים על המדינה היהודית.²

ככל שהטרוריסטים מצליחים להערים על צה"ל, כך דומה שהצבא המפואר הזה מאבד את לכידותו. הגבי מרים בן-פורת, מבקרת המדינה, ציינה כי בין 1992 ל-1995 עלה מספרם של אנשי המילואים שלא התייצבו לשירות ב

¹ עבדל והב אל-מצרי, "סיוט ציוני", שבועון אל-אהראם, 19-25 בדצמבר 1996.

² Ed Blanche, "Is the Myth Fading for the Israeli Army?" *Jane's Intelligence Review*, December 1996, עמ' 547.

54- אחוזים, ובשנת 1995- עלה השימוש בסמים בקרבם ב-80 אחוזים.³ לאחרונה אירעו גם מספר מקרים של מרד קבוצתי של חיילים באחדות מיחידות העלית.⁴

האליטות הפוליטיות בישראל החלו גם להתייחס לערבים שקשרו את גורלם עם ישראל מכשיר הניתן להקרבה. ראשי צבא דרום לבנון (צד"ל), המשתף פעולה עם ישראל באבטחת רצועת הבטחון לאורך גבולה הצפוני של המדינה, צופים את נסיגתה של ישראל מהרצועה ואת הפקרתם לחסדי הסורים וחיזבאללה. הם הזהירו את ישראל, בסוף 1997, שבייאושם הם עלולים לעשות שלום נפרד עם החיזבאללה. בתגובה לכך הטיף יוסי ביילין מוסר למפקדי צד"ל ואמר להם שהם חייבים להתאבד למען המדינה הנוטשת אותם:

גנרל יקר שלי: כאיש צבא, אני בטוח שאתה מבין שבכל הנוגע לשהייתנו בדרום לבנון, האינטרסים שלך ושל ישראל אינם זהים. זה רק עניין של זמן, ולצערי גם עניין של דם, עד שצה"ל יצא מלבנון וייערך מחדש דרומית לגבול הבינלאומי... האינתיפאדה שלך גורמים נזק רב לצד"ל, מפני שהם מציבים סימן שאלה גדול על התבונה שבהשקעה העצומה שלנו בצד"ל ועל ידידות האמת של חייליך כלפי ישראל.⁵

וחמור מכל, הישראלים נוטים יותר ויותר לראות בקשיים שלהם עם הערבים סיבות נוספות למריבות פנימיות. בהיסטוריה של האומות, התנהגות כזאת מתפתחת בדרך כלל אחרי תבוסה בקרב. אולם ישראל מעולם לא הפסידה קרב חשוב. מה מתרחש כאן? מדוע ישראל נוטשת את בעלות בריתה בפזיזות כזאת? מדוע ישראל ממחרת להיכנע בטרם זמן כאשר פוטנציאל העוצמה, הנצחון והבטחון שלה גדול יותר מאשר בתקופה כלשהי בתולדותיה? מדוע התמוטטה כליל המחשבה האסטרטגית בישראל?

קרל פון קלאוזביץ לימד אותנו שדיפלומטיה ומלחמה הן אמצעים להשגות מטרות מדיניות. האסטרטגיה הצבאית, או בעצם המטרות המדריכות את הדיפלומטיה ואת המלחמה, נגזרות בעינינו אך ורק מהיעדים הפוליטיים של המדינה.

ישראל נישאת ברוח מבחינה אסטרטגית, מתעלמת מעצמתה, וגמרה אומר לסגת, מפני שהאופי והמטרות של תנועת העבודה הציונית שניצבו במרכז הקמתה של ישראל, הותשו ונשחקו. למעשה, מפלגת העבודה חדלה לגלות מחויבות למטרות המוסריות שלמען הפעילו מנהיגי התנועה כוח. סופרים ישראליים מובילים כותבים על הסתירה בין "ההכרה שלנו בזמן האחרון, שצריך להפעיל כוח כדי להבטיח את עצמאותנו לבין הביקורת המוסרית שיש לנו לגבי הפעלת כוח והזהות המוסרית שלנו כיהודים".⁶ בעיני אנשים כאלה הופך אפוא עצם קיומה של המדינה למעשה בלתי מוסרי, והצורך לנהל מלחמות מהווה אישור נוסף לטבעה הבלתי מוסרי והמשחית המובנה של הציונות.

³ מצוטט שם, עמ' 548.

⁴ "מרד בגולני", שירות החדשות הישראלי באינטרנט, 1 בינואר 1998.

⁵ "ביילין למפקד צד"ל: אל תאיים", ידיעות אחרונות, 7 בנובמבר 1997.

⁶ (1997, Yaron Ezrahi, *Rubber Bullets* (New York: Farrar, Straus & Giroux), עמ' 5.

לפיכך, כל עוד ישראל לא תאמץ לעצמה בסיס מוסרי חדש שיתפוס את מקומה של תנועת העבודה הציונית, הישראלים לא ילמדו להעריך את התועלת הטמונה בעוצמה שלהם ואת מוסריותה, לא יבינו את היעד הפוליטי של יריביהם שכלפיו צריך למקד את העוצמה הפוליטית והצבאית כאחת, ולא ישכילו לפתוח במלחמה או לנהל דיפלומטיה בתכליתיות. ייתכן מאוד שישראל מסוגלת עדיין להילחם, אבל היא לא תנצח, מפני שהיא אינה מבינה מה פירושו של "נצחון". ייתכן שאויביה של ישראל חלשים במובנים רבים, אבל הם מבינים היטב מדוע הם נלחמים.

נצחון ואסטרטגיה

מהי בדיוק משמעות המושג "נצחון"? לפני קרוב למאתיים שנה כתב קרל פון קלאוזוביץ כי:

אם כל העניין הוא חישוב של סיכויים המבוסס על אנשים ויחסים מוגדרים, כי אז המטרה הפוליטית, שהיא המניע המקורי, חייבת להיות גורם חיוני בתוצר... ככל שהמטרה הפוליטית שלנו תהיה קטנה יותר, כך נייחס לה ערך מועט יותר, וכך ניטה לוותר עליה כליל ביתר קלות.⁷

המטרה הפוליטית של כל צד במלחמה צריכה להיות עקירת מרכז הכובד של היריב ממקומו. מרכז הכובד הפוליטי הוא הרעיון (עקרונות היסוד של האומה, אורח החיים שלמענו היא קיימת), והשטח (עיר הבירה ומרכזי התרבות, הכלכלה והגיאוגרפיה), שאם יספגו מהלומה מוצלחת, יגרמו להתמוטטות רצונה של האומה. נצחון משמעו לאכוף על היריב את המטרה הפוליטית שלשמה מנהלים את המלחמה. המשמעות היא לשמור על יציבות מרכז הכובד שלנו ולערער את מרכז הכובד של היריב. אסטרטגיה משמעה זיהוי מרכזי הכובד שלנו ושל היריב, ותכנון כיצד להשיג נצחון. יוזמה אסטרטגית אינה הרבה יותר מפעילות ואילוץ היריב להגיב בהתאם לתכנית שלנו.

מקור הבעיה האסטרטגית של ישראל היה תמיד שישראלים רבים, במספרים הולכים וגדלים, לא ניסו להשיג דבר מעבר לעצם ההישרדות. יותר ויותר מסתמנת אצלם גם מגמה לשרוד במונחים אישיים, יותר מאשר במונחים לאומיים. מאחר שמטרותיה של אומה מרחיקות לכת, בהכרח, מעבר לשימור עצמי פיזי, המסקנה היא שנצחון משמעו השגת מטרה שמעבר להישרדות גרידא. רק משהו גדול ונעלה יותר מהישרדות לשמה עשוי להניע אנשים להקריב. הבה נביא שוב מדבריו של ירון אזרחי:

עם לבלובה של תרבות האני בישראל החלה גם הטלת הספקות ברעיונות קיבוציים מבוססים היטב בדבר עוצמה ומלחמה. רעיון המלחמה כהתנגשות היסטורית בין העם היהודי לאויביו הועמד מול ראיית המלחמה כתסריט שבו אנשים הורגים ונהרגים... נקודות ראות היסטוריות קיבוציות מאפשרות לנו להתייחס לאבדות כאלה כקרוב כדאי למען הישגי הקבוצה בטווח הארוך. אבל מה שהחל לעניין את הפרט, ללא פשרות, הוא סופיותו של המוות.⁸

אדם המונע על ידי תאוות השימור העצמי לא יילחם אלא אם כן נדחק לפינה, וגם אז רק כדי להימלט או להסתתר. כאשר המטרה היחידה היא בטחון הפרט, לא יכולה להיווצר כלל תפיסה של נצחון. למעשה, במקרה כזה

⁷ Carl von Clausewitz, *On War* (New York: Penguin Books, 1979), עמ' 109.

⁸ Ezrahi, *Rubber Bullets*, עמ' 7.

גם לא יכולה להיווצר כלל תפיסה של קיום לאומי, מפני שדרישותיה עומדות בסתירה לדרישות הקיום האישי. ואכן, מצוין אזרחי:

מאז 1967, אם לא קודם לכן, הוסר מעטה המסתורין מעל הרעיון הרומנטי של צבא ישראלי - יהודים חמושים הנלחמים להבטחת צדק היסטורי, דתי או מטפיסי לעם היהודי, וזה בעקבות החוויות שעברו על יהודים, כפרטים, בהריגה ובמוות במלחמות.... שינויים אלה קראו תיגר על סיפור העלילה של השחרור הציוני הישראלי.⁹

מטרת המלחמה והדיפלומטיה היא לשכנע את היריב להעדיף את שימור חייו על פני סיכון החיים בחתירה להשגת יעד קיבוצי. במובן זה, אם כן, ישראל כבר הפסידה הרבה. שמעון פרס, ראש ממשלת ישראל בשנים 1996-1995, קרא לאחד הפרקים בספרו "אין מנצחים במלחמה", ובו הוא אומר, ללא כחל ושרק, כי "מאחר שהמזרח התיכון הגיע לנקודת מפנה, הגיע הזמן לחפש פתרון אחר, או סיום אחר, מלבד נצחון במובן הצבאי הצר".¹⁰ זוהי שחיקת הציונות שהזכיר הפרשן המצרי שצוטט לעיל, ושממנה שואבים הוא ואחרים את בטחונם בנוגע לחיסולה של ישראל.

מרכז הכובד הפוליטי בישראל ויריבותיה

בסכסוך הערבי-ישראלי מתנהל מאבק תהומי בין מטרות פוליטיות. מרכז הכובד הפוליטי של ישראל יכול להיות רק השאיפה להשיב את העם היהודי למורשתו האבודה, באמצעות מעמד ריבוני. זוהי תמצית הציונות. עם זאת, לציונות יש גם תוכן היסטורי מסוים. תנועת העבודה הציונית, שהגדירה את הציונות מאז תחילת שנות העשרים למאה שלנו ועד סוף שנות השבעים, ביקשה להושיב את העם היהודי בארץ כדי שהיהודים יוכלו ליטול חלק במהפכה הסוציאליסטית העולמית, ככל העמים. הוגי תנועת העבודה הציונית, כמו חיים ארלוזורוב ובר בורוכוב, שהושפעו מאוד מהזרמים המרקסיסטיים בזמנם, חששו שבלא מדינה שתאפשר לפתח פרולטריון יהודי, בעיקרו חקלאי, העם היהודי יחמיץ את משק כנפי ההיסטוריה פעם נוספת. היהודים ימשיכו להיות בעיקר "בורגנים זעירים" ו"קפיטליסטים". השקפה זו קיבלה ביטוי מפורש בסיסמה: "בגאולת הארץ, הארץ תגאל את העם היהודי". התנועה הקיבוצית היתה אמורה להיות הכלי לגאולת העם היהודי, באמצעות בניית פרולטריון חקלאי. "מבחינתם, עבודת כפיים לא היתה רע הכרחי, אלא ערך מוסרי מוחלט, תרופה שתביא מזור לתחלואים החברתיים והלאומיים של העם היהודי", כתב ולטר לקוויר.¹¹

הציונים הסוציאליסטים האמינו שהעיונות הערבית כלפיהם היא פועל יוצא מן הקפיטליזם, וכן מטבעה "הפרימיטיבי" של הפוליטיקה הערבית. ה"שלום" יבוא בעקבות התפשטות הסוציאליזם. אנשי תנועת העבודה הציונית ביקשו אפוא להנחיל את הסוציאליזם לערבים. לקוויר כותב על סלידתו של בן-גוריון מן המנהיגות הערבית המסורתית:

בן-גוריון טען שלא תיתכן שפה משותפת עם האפנדים, שבעיניהם היו אנשי תנועת העבודה הציונית אויב לאומי ואויב מעמדי גם יחד. הוא מתח ביקורת.... על ההנהגה הציונית מפני שניסתה ללכת 'בדרך הקצרה והקלה' כדי

⁹ ש.ם.

¹⁰ שמעון פרס, מזרח תיכון חדש, (New York: Henry Holt and Company, 1994), עמ' 47-60, 52.

¹¹ Walter Laqueur, *History of Zionism* (New York: Schocken, 1976), עמ' 281.

להגיע להסכם עם אפנדים ורודנים. הסוציאליסטים היהודים נאלצו לבחור בדרך הארוכה והקשה יותר, שתוביל אותם אל הפועל הערבי.¹²

אחרי שנות העשרים, כשהתברר שהערבים מוכנים לקבל מעט מאוד ממה שהיהודים מציעים להם, נשענה תנועת העבודה הציונית על התקוה המעורפלת שהקדמה העולמית תסייע לעולם הערבי, בסופו של דבר, להתגבר על טבעו "הפרימיטיבי", ומשום כך גם "שואף המדנים". אך למעשה אירע ההיפך. כשהמגמות הפוליטיות שרווחו באירופה במאה העשרים, לרבות הסוציאליזם, הגיעו אל הערבים, הם הפכו לאויבים גרועים עוד יותר.

הלאומנות הפן-ערבית הופיעה בסופה של מלחמת העולם הראשונה. מטרתה היתה להפיל את האליטות הערביות המסורתיות, שהפגינו אז בדרך כלל יחס אוהד למערב, ואת "בעלי בריתן" המשוערים - הקולוניאליסטים הבריטים והתנועה הציונית. למרבה האירוניה, ראשי תנועת העבודה הציונית בישראל פעלו גם נגד החברות והמשטרים הערביים המסורתיים. הממשלות הערביות המסורתיות היו נתונות אפוא בין פטיש הדמגוגיה הפן-ערבית לסדן תנועת העבודה הציונית, שניסתה למכור להן את הרעיון שהיהודים והערבים צריכים לעשות יד אחת נגד האליטות המבוססות. תנועת העבודה הציונית העניקה אפוא דחיפה למנהיגי ערב לצאת למלחמה ב-1948.

אחרי אמצע שנות החמישים רוב שכנותיה של ישראל נשלטו בידי ממשלות לאומניות פן-ערביות. האנטי ציונות הפכה לחלק מהתשתית הפוליטית שלהן, ולחלק ממרכז הכובד שלהן. יש להדגיש, ששתי המדינות הגובלות בישראל שלא היו נתונות לשליטתן של ממשלות לאומניות פן-ערביות כאלה - ירדן ולבנון - המשיכו לשמור על מצב של שלום עם ישראל אחרי מלחמת 1948.¹³ ירדן הצטרפה למלחמת ששת הימים רק בגלל לחצים כבדים ביותר מצד הלאומנות הפן-ערבית. לבנון הצטרפה למלחמה נגד ישראל בסוף שנות השישים רק בלחצן של התנועות או המדינות הלאומניות הפן-ערביות, הלא לבנוניות אש"ף וסוריה.

במשך כל ימי המלחמה הקרה התקיימו המשטרים הלאומניים הפן-ערביים בזכות שיתוף הפעולה שלהם עם התיגר הכלל עולמי שקראו הסובייטים על ארצות הברית. ישראל היתה צריכה לחתור לשלום על ידי עקירת שני חלקים אלה במרכזי הכובד הערביים - קריאת תיגר על הרעיונות שעליהם היו המשטרים הללו מבוססים ועזרה למערב להביס את ברית המועצות, דווקא משום שייצגה את המערב במזרח התיכון. מאחר שההתקפה על עצם הרעיון של חברה פרו מערבית חופשית היתה אחד ההיבטים המרכזיים של משטרים אלה, יכלה ישראל לאיים על קיומם אילו הבהירה שהציונות פורחת ומשגשגת, והפן-ערביזם לא.

תחת שלטונה של תנועת העבודה הציונית לא השכילה ישראל להבין כיצד עצם קיומה טורד את שלוותם הנפשית של יריביה. בסיומה של כל מלחמה, מאז מלחמת העצמאות, השאיר צה"ל את הצבאות הערביים ללא כל יכולת להמשיך ולהתנגד להתקדמותה של ישראל. אבל בכל אחד מהמעמדים הללו, ניסתה ישראל לסחור בעמדת הכוח שלה תמורת התקוה שהמשטרים הערביים - בהשפעת המערב - יהיו מוכנים להכיר בזכות קיומה, במקום להדגיש את כישלון הפן-ערביזם ולאיים על מרכז הכובד של יריביה. אלא שבעיני המנהיגים הפן-ערביים, הצעת

¹² שם, עמ' 249.

¹³ למעשה, ממשלת ירדן ניסתה לשאת ולתת על הסכם שלום עם ישראל: המאמצים האלה באו לקצם לאחר שעבדאללה, מלך ירדן,

נרצח בידי לאומנים פלשתינאיים.

שלום התפרשה כקעקוע היסודות הפוליטיים של המשטרים שלהם. אחרי כל כישלון לסחור בדבר האחד שיכול היה להביא לה שלום, דהיינו, הפגנה של קביעותה, קשיחותה ועצמתה של הציונות תמורת הכרה בה, ביססה ישראל את הגנתה יותר ויותר על התקוה שאמריקה תביא, איכשהו, את הדברים על תיקונם.

ישראל ויתרה על הגנה פעילה וקשיחה תמורת תלות גוברת והולכת בסיוע הכספי והצבאי האמריקני, וכך הפכה את עצמה לפגיעה הרבה יותר: אם הגנתה של ישראל תלויה בסיוע אמריקני, כי אז ניתוק החוליה המקשרת בין ישראל לארצות הברית כמוהו כחיסולה של ישראל. משום כך מנסים יריביה של ישראל, מאז 1967, לנתק את הקשר בין ארצות הברית לישראל. אחרי מלחמת יום כיפור ניסו אויביה של ישראל לאלץ את ארצות הברית לבחור בין הארנק שלה לבעלת בריתה: נפט או ישראל. לאחרונה המירו אויביה של ישראל את נאמנותה החדשה של וושינגטון לתהליך "השלום" בנאמנותה הישנה לישראל.

לאחר שהמדינה היהודית החמיצה את ההזדמנות להשיג נצחון מדיני בעקבות הנצחונות הצבאיים, מ-1948 עד 1977, החלה הגרעין הפוליטי של תנועת העבודה הציונית עצמה להתנוון. היסודות הסוציאליסטיים שלה קרסו, והאשליות בדבר שלום באמצעות סוציאליזם כלל עולמי התנפצו לרסיסים כאשר הסובייטים והתנועות הסוציאל דמוקרטיות האירופיות התייצבו לצדם של הערבים. ההחלטה של עצרת האו"ם שהשוותה של הציונות לגזענות היתה חלק ממסע מוצלח שנועד לחשוף את אופייה "הלא מתקדם" של ישראל אל מול "המתקדמים" של העולם, לרבות "המתקדמים" האלה בישראל גופא.

ב-1977 התנוונה כבר תנועת העבודה הציונית עד כדי כך, שהציונות הרוויזיוניסטית של מנחם בגין, שהיתה שותפה זוטרה ולא כל כך נוחה במדינת ישראל מאז הקמתה, קיבלה הזדמנות חולפת לעצב את ישראל ואת האסטרטגיה מחדש בצלמה כדמותה. החזון הרוויזיוניסטי היה שהשלום יושג באמצעות "קיר הברזל". כוחה של ישראל יהפוך את האנטי ציונות לסכנת מוות לכל משטר שידגול בה. אסטרטגיה זו יושמה תחילה ב-1982, לא רק כדי לאיים על קיומם של אש"ף ושל המשטר הסורי בלבנון, אלא גם כדי לקרוא תיגר על מעמדה של ברית המועצות באזור. האתגר האזורי שהציבה ישראל עלה בקנה אחד עם האתגר המחודש שהציבה ארצות הברית לרעיון המרכזי של המשטר הסובייטי, דהיינו, האמונה בנצחוננו על הקפיטליזם, בסופו של דבר. בתחילת שנות התשעים התקרבה ישראל לשלום אמת כפי שלא היתה קרובה מעודה, על ידי קריאת תיגר על המשטרים המקומיים של יריבותיה ו על ידי קריאת תיגר על מעמדה של ברית המועצות באזור.

אבל ב-1992 הוחזר הדפוס שקדם ל-1977 על כנו. החל ב-1992, לאחר שמפלגת העבודה חזרה לשלטון בישראל, לבדה זו הפעם הראשונה מאז 1977, החלה ישראל לרכול שוב בעמדת הכוח שלה, תחילה על ידי כך שהכירה באש"ף, ואחר כך על ידי העברת העוצמה הצבאית שלה, במושגים של גיאוגרפיה, נכסים צבאיים ומשאבים, לידי אש"ף. אבל מדוע?

ב-1992 כבר לא יכלה תנועת העבודה הציונית לבסס את תקוותה לשלום על ה"קדמה" הסוציאליסטית העולמית. עם זאת, היא המשיכה לראות בכוחות ההיסטוריים (והפעם בלאומנות במקום בקפיטליזם), את הסיבה המובהקת למלחמה, כפי שנהגה בשנות העשרים. לכן החליטה אפוא התנועה לחתור לעל לאומיות חדשה - "מזרח תיכון חדש", דמוי האיחוד האירופי. תנועת העבודה הציונית החליטה לעקוף את התנועה הלאומית של העם היהודי וללכת מעבר לה עם רעיון חדש: ה"פוסט ציונות" - התנועה הלאומית האנטי לאומית של העם היהודי. כתוצאה מכך,

בחמש השנים שחלפו מאז אוסלו, התקרבה ישראל, כפי שלא היתה קרובה מעודה, להודאה שהקמתה של המדינה היתה מעשה של התכחשות לזכויותיה של אומה אחרת, שיש לתקן אותו איכשהו. ישראל עוללה לעצמה מה שצבאות ערב לא הצליחו לעולל לה במשך חמישים שנה.

הבה נבחן עתה כיצד בא ההיגיון שברעיונות אלה לידי ביטוי במהלכים של צה"ל ושל הדיפלומטיה הישראלית מאז 1967.

מלחמת ההתשה

ב-1967 מלחמת ששת הימים הסתיימה כשלישראל היתה הזדמנות לאיים על ערי הבירה ומרכזי האוכלוסייה של אויביה. כתוצאה מכך, יכלה ישראל להבטיח את היעד המדיני העיקרי שלה - להמחיש את העובדה שקיומה איתן הוא בלתי חדיר, ובה בעת לערער את המשטרים של אויביה ואת האידיאולוגיה הלאומנית הפן-ערבית. במקביל, הצליחה ישראל להרחיק מזירת העימות את הבירה ירושלים, ואת מרכזי האוכלוסייה העיקריים שלה - המסדרונות חיפה-תל-אביב-ירושלים.

קיצורו של דבר, בסופה של מלחמת ששת הימים נמצאה ישראל במצב שבו יכלה לכפות על אויביה להתאבד על ידי: א) כניעה לדרישות הפוליטיות של ישראל; ב) חשיפת ההבטחות הנבובות של המשטרים הערביים להגן על מדינות ערב מפני צה"ל, לא כל שכן שאין ביכולתם לנהל מלחמה רצינית נגד הציונות; או ג) להנחיל להם תבוסה בשדה הקרב ולכבוש בירות ערביות. דהיינו, המשטרים הפן-ערביים יכלו להשלים עם הציונות ולמות, להמשיך ולהתנגד לציונות אבל לסבול השפלה וקריסה נוראות, או להתנגד לציונות ולהישמד על ידה פיזית. אבל במקום זאת הציעה ישראל לסחור ביתרון הצבאי שלה (שטחים), שעשוי היה להיות כלי להשגת נצחון אסטרטגי ללא תנאי, תמורת ויתור על המלחמה (שדווקא ישראל היתה יכולה לנהל אז, והערבים לא היו כלל במצב של יציאה למלחמה נוספת). בתמורה ליכולת לחוץ כדי להשיג משהו, לא הצליחה ישראל לקבל דבר.

הפסקת האש של 1967 החזיקה מעמד שבועות ספורים בלבד, מאחר שאויביה הפן-ערביסטים של ישראל היו נתונים לאיום אם יעשו שלום אתה לא פחות מאשר לאיומי תותחיה. עד מהרה נפתחה מלחמת ההתשה. מטרתה של מלחמה זו, מבחינתן של מצרים וסוריה, היתה לאלץ את ישראל להתמקד בבטחון האישי של חייליה, ולזנוח שיקולים אסטרטגיים ארוכי טווח. וברגע שזה יקרה, אפשר יהיה לפתוח במלחמה נוספת נגד ישראל, לקעקע את רעיונות היסוד שלה ולשחוק את רצונה.

מבחינתה של ישראל, מלחמת ההתשה היתה הזדמנות לבסס את נצחונה משנת 1967. ישראל היתה במצב שבו יכלה לאלץ את הצבאות האויבים להיערך להגנה. מאחר שצה"ל היה קרוב כל כך למרכזי האוכלוסייה של מצרים וסוריה, לא יכלו הערבים לפתוח בהתקפה רצינית על מרכז הכובד של ישראל. זאת ועוד, ישראל היתה במצב שבו יכלה להלום במרכזי הכובד של אויביה ולכפות עליהם תבוסה שלא היו מסוגלים לקבל על עצמם מרצון.

ליתר דיוק, קרבתו של צה"ל ללבן של מצרים וסוריה סיכנה את קיום המשטרים שלהן, מפני שהיא השפילה את נאצר, מנהיג הלאומנות הפן-ערבית, והעסיקה את הצבא המצרי בהגנה על נאצר עצמו ועל המשטר מפני הפיכה.

השפלת הקיצונים הערביים בידי ישראל, בשילוב עם התעלמותה הנוחה ממנהיגים מתונים ומסורתיים, כמו חוסיין מלך ירדן, שהשלים למעשה עם קיומה של ישראל, שיגרה לעולם הערבי בדיוק את המסרים הנכונים. אחד הפרשנים הישראליים העיר אז כי:

נוסף על כך, לפשיטות היו מטרות אסטרטגיות ופוליטיות נרחבות. מטרות אלה מעולם לא נוסחו במפורש על ידי אנשי הממשל בישראל, אבל הן תוארו אל נכון בידי מספר פרשנים ישראלים וזרים: שבירת המורל של מצרים; יצירת פער אמינות בין נאצר לעם המצרי, ויש אפילו שראו בהן כניסיון להפיל את הנשיא נאצר, או לחלופין לחולל שינוי קיצוני במדיניות החוץ המצרית.¹⁴

הבטחת מרכז הכובד של ישראל מפני התקפה ישירה

לישראל היו בעיות משלה. מול קווי החזית שלה השתרע אזור צבאי שממנו יכלה להיפתח התקפה ללא כל התרעה. מאחר והמרחקים בין מרכזי הגיוס לחזיתות היו גדולים, היה על ישראל לסמוך על התרעה מוקדמת כדי לגייס את המילואים. בשל כך, אסטרטגיה הגנתית מובהקת עלולה להיות מסוכנת. המשמעות היתה אפוא שהאסטרטגיה האופטימלית, מבחינתה של ישראל, היא לאלץ את צבאות ערב להיערך להגנה, בצורה שלא יוכלו לעבור ממנה להתקפה במהירות. ישראל הכריחה אפוא את המצרים להיערך להגנה באמצעות פשיטות קומנדו ומהלומות אוויריות בעורף המצרי, הפגזות חופי התעלה, ופשיטות מן הים לאורך חופי ים סוף. התקפות אלה אכן אילצו את המצרים לסגת לאחור ולהגן על מרכז הכובד שלהם.¹⁵ כל עוד המצב הזה נמשך, היתה לישראל הזדמנות לעצב את מהלכו של הסכסוך. אבל יוזמה אסטרטגית לא היתה נצחון. עזר וייצמן, ראש אג"ם דאז והיום נשיא ישראל, כתב בספרו:

ואני טוען וחוזר וטוען....אי אפשר לגמור מלחמה כזאת בפעולות קומאנדו! זה לא יילך! צריך להפעיל את כוחו המלא והמוחץ של צה"ל....כדי לקטוע את דרכו של הצבא למלחמות יותר קשות ויותר קריטיות!¹⁶

המשמעות היתה שכדי להשלים את הנצחון, היה על ישראל להביס את האויב המצרי עד כדי כך שלא יוכל עוד לתמוך במשטרו של נאצר. אבל מובן שלישאל לא היתה כל כוונה לעשות זאת. ההצהרות הרשמיות אישרו שהישראלים עוסקים בהגנת הגרעין המרכזי שלהם, וחדלו לעסוק בתכניות שיאלצו את היריב להיכנע.¹⁷

¹⁴ [סימפוזיון], "The New Middle", Yair Evron, "From Involvement to Intervention – The Soviet Union in Egypt," *East Journal*, 21 (June 1970), עמ' 15-16.

¹⁵ עזר וייצמן, *On Eagle's Wings* (New York: MacMillan, 1975), עמ' 271.

¹⁶ שם.

¹⁷ 30- ביוני 1970 דחתה גולדה מאיר, ראש ממשלת ישראל, הצעה להפסקת אש, מפני שהיא היתה מאפשרת למצרים לקדם טילים להגנת המרחב האווירי בצד המצרי של התעלה. על מנת להדגיש שמצרים מתכננת מתקפה במטרה לצלוח את התעלה, חשפה ישראל במשך חודש יולי מידע מודיעיני שהצביע על הספקת ציוד גישור וצליחה. גולדה מאיר החליטה שאם זה יימשך, מצרים תוכל לעבור למתקפה ולהשיג יתרון במלחמה. ראה: ניו יורק טיימס, 13 ביולי 1970.

בשנים 1968 ו-1969- החריפו תקריות הגבול, והגיעו לשיאן בתחילת 1970, כאשר הרמטכ"ל המצרי עצמו נהרג מאש תותחים ישראלים. בשלב זה החלו פשיטות הקומנדו הישראליות ללבוש משמעות חשובה ביותר, בעל כורחה של ישראל. אי שם בין אפריל למאי 1970 פרסה ברית המועצות טילי נ"מ ליד קהיר. מלחמת ההתשה הסבה נזקים גדולים כל כך, עד שמשטרו של נאצר נאלץ לנקוט צעד מסוכן מבחינה פוליטית ולהזעיק עזרה מבחוץ. היערכותם של הסובייטים היתה אמנם "הגנתית" באופייה, אבל היא אפשרה למצרים להיערך "התקפית".

במאי 1970 אמר משה דיין בריאיון לעיתון:

מה שהרוסים עושים כיום....הוא....להטיל את הכפפה ולהגיד: אנחנו, הרוסים, לא רק מגנים על קהיר, ואנחנו לא רק משחררים כוחות מצריים מתפקידי הגנה כדי שיוכלו לתקוף את הצבא הישראלי לאורך התעלה, אלא אנחנו גם מעורבים במלחמה הזאת של מצרים עם ישראל....[על ידי כך] הסובייטים עודדו את רוחם של המצרים....עד שנאצר קרא 'לקחת את היוזמה בחזרה לידינו'. נאצר הודה....שהפשיטות הישראליות לעומק מצרים הוציאו מידינו את היוזמה הצבאית ואילצו את צבאו להתפרס במערך הגנתי....[ההתערבות הסובייטית עם הטיילים] נועדה להחזיר את העימות לאזור התעלה גופו.¹⁸

תיאור ישראלי מהתקופה ההיא אישר כי להיערכות ההתקפית המצרית סובייטית היתה השפעה אסטרטגית

עצומה:

מיד לאחר שהרוסים התפרסו והיו מוכנים להגן על העורף המצרי, חידש נאצר את 'מלחמת ההתשה' שלו בחזית, והפעם הפעיל לא רק ארטילריה וקומנדו, אלא הטיל למערכה גם את טובי טייסיו, שהיו משוחררים עכשיו מכל משימה אחרת....מה על ישראל לעשות? להתרחק מהעורף; להרחיב את החזית לאורך חופי ים סוף; לרכז בחזית זו את המאמץ האווירי ואת פשיטות קומנדו המרביים שביכולתה; להשתדל להגדיל ככל האפשר את יכולתה להצטייד במטוסי קרב נוספים.¹⁹

אף על פי כן, ישראל הגבירה את התקפותיה, גם על מתקנים מצריים עורפיים שאוישו בידי כוחות רוסיים. ב-10, -11, -22 וב-23 ביוני, וכן ב-7 וב-9 ביולי הנחיתה ישראל מהלומות אוויר כבדות במיוחד. בקרבות האוויריים שהתפתחו, הפיל חיל האוויר טייסים סובייטיים. באוגוסט 1970 הסכימו מצרים וברית המועצות להפסקת אש, מכיוון שאפילו הטייסים הסובייטיים לא הצליחו להתייצב מול ישראל בתכליתיות.²⁰ אבל ישראל שוב לא השכילה להבין שהיא ניצחה. מחשש מפני הרוסים, היא עברה מניחול תכנית אסטרטגית משלה לתגובה על התכנית האסטרטגית של האויב. משה דיין העיר עוד ב-14 באפריל 1970 בביטאון צה"ל, במחנה, כי:

הרוסים הפכו לבעיה המרכזית שלנו. יש סכנה שנמצא את עצמנו במצב נגד רצוננו, שבו ניאליץ לתקוף את הרוסים, והם יתקפו את המטוסים שלנו. המשמעות תהיה מלחמה עם הרוסים.²¹

עזר וייצמן הבין מיד את המשמעות ההרסנית של מה שאירע:

החשש הגדול, שמלחמת ההתשה אינה אלא קרב ראשון במסגרת של מלחמה כוללת, ושאלם נפסיד בקרב הזה אנו עלולים לשלם במחיר הישגי מלחמת ששת הימים, גיבש אצלי עוד הנחה אחת: אין ישראל יכולה להימנע

¹⁸ משה דיין, ג'רוזלם פוסט, 5 במאי 1970.

¹⁹ נדב ספרן, בסימפוזיון הני"ל: "From Involvement to Intervention: The Soviet Union in Egypt", עמ' 14-15.

²⁰ ניו יורק טיימס, 30 באוגוסט 1970.

²¹ משה דיין, במחנה, 14 באפריל 1970.

מפעולות צבאיות, שהן הכרחיות לבטחונה, בגלל העובדה, שהרוסים נמצאים במצרים בדרגים צבאיים מבצעיים...אם נסכים, על ידי הימנעות מפעולות, שהנוכחות הסובייטית היא תריס ומחסום נגד פעולה ישראלית, נגרום בזה לכך, שהסובייטים יפגינו נוכחות מתרחבת וחופש הפעולה שלנו יילך ויקטן עד שיוגבל לחלוטין.²²

הפסקת אש : 1970

ישראל ניצחה במלחמת ההתשה מבחינה צבאית מפני שמצרים לא הצליחה לדחוק את רגליה לעמדה צבאית פגיעה ולהרחיק את מרכז הכובד שלה מהישג ידה של ישראל, למרות עזרתם של הסובייטים. ישראל חשפה את חוסר האונים של ממשלת מצרים והכריחה אותה להשלים עם קיומה של ישראל, הלכה למעשה. ישראל הציבה אפוא בפני הערבים סימן שאלה על תקפותו של הפן-ערביזם.

אבל בעוד ישראל מנצחת במלחמת ההתשה, ניצחה מצרים בשלום שאחרי המלחמה. הבעיה היתה, שישראל ראתה בהפסקת האש, כשלעצמה, את המטרה שיש לשאוף אליה, ולא בנצחון האסטרטגי שיכול היה לבוא בעקבותיה. כתוצאה מכך, בעוד שישראל קיבלה על עצמה לקיים את הפסקת האש לשם הפסקת אש, הצליחה מצרים להתגבר על תבוסתה הצבאית וקידמה את צבאה בחסותה של הפסקת האש. וייצמן התלונן מרה שישראל הפסידה את המלחמה הראשונה שלה :

מה שטענתי מאז פעמים אין ספור....כי זוהי המלחמה הראשונה בתולדות מלחמותינו, שבה אנחנו איננו מנצחים....לא קראנו אותה נכון. את הסכמתם של המצרים להפסקת אש, באוגוסט 1970, פירשנו כהודאה מצידם, שאינם יכולים עוד לעמוד בהפצצות חיל האוויר. מבלי להמעיט מאומה מהסבל הרב, שנגרם למצרים כתוצאה מפעילותו של חיל האוויר, אין לי צל של ספק, כי המצרים רצו בהפסקת אש כדי לקדם את מערך הטיילים שלהם לתעלה, ולנטרל אל חיל האוויר הישראלי בעת שכוחותיהם יצלחו את התעלה....תוצאת מלחמת ההתשה [היתה]....שהמצרים השיגו לעצמם למעלה משלוש שנים של חופש פעולה מלא כדי להכין את הקו למלחמה הגדולה של אוקטובר 73....אני חזרתי והצהרתי שיש לשים קץ למלחמת ההתשה שנמשכה חודשים ארוכים, על ידי הפעלת כוחות היבשה, כיבוש מאחזים בגדה המערבית של הסואץ, לרבות השתלטות על פורט סעיד והעמקת והגברת ההפצצות מן האוויר.²³

המספרים, כשלעצמם, יספרו את הסיפור העצוב: בשלוש שנות מלחמת ההתשה (1967 עד 1970), איבדה ישראל בכל החזיתות 1,000 חיילים בכל מיני סוגי אלימות, כולל טרור. לאחר שהפסקת האש ב-1970- העבירה את היוזמה האסטרטגית לידי מצרים, ניצבה ישראל ב-1973- בפני מלחמה שגבתה ממנה יותר מ-2,800 קרבות בתוך שבועיים. ישראל נכנעה לפיתוי להציב את בטחונם האישי של חייליה בטווח הקצר מעל בטחונם בטווח הארוך, וזה גם בלי להזכיר את היעדים הלאומיים.

למעשה, ישראל ויתרה גם על מה שהיה הנצחון הראשון של המערב על ברית המועצות במלחמה הקרה. ישראל הפגינה עד כמה חלושה העוצמה הסובייטית במזרח התיכון, ואולי אף בעולם השלישי כולו. למרות שישראל התחילה להתרחק מהנצחון שלה, ייתכן שמלחמת ההתשה השפיעה מאוד על החלטתה של מצרים, כעבור שנתיים,

²² ויצמן, *On Eagles Wings*, עמ' 283.

²³ שם, עמ' 274-286.

לגרש את היועצים הרוסיים - הסימנים הראשונים שמצרים פונה לעבר המערב, עומדת להשלים עם הציונות, ונמצאת בעיצומה של תמורה פוליטית פנימית מהותית.

1970-1973: אבדן השלום

מצרים ניצלה חיש קל את היסוסיה של ישראל על מנת למצות את נצחונה עד תום. הצעד הראשון של המצרים היה קידום סוללות טילי הנ"מ לעבר התעלה. לאחר שהטילים נפרסו בשטח הקדמי, הן חיסלו כליל את השליטה של ישראל במרחב האווירי שמעל התעלה. באמצע ספטמבר תפסה ישראל שהפרות הסכם הפסקת האש על ידי מצרים שללו ממנה רבים מהיתרונות הגיאוגרפיים שרכשה במלחמת ששת הימים. אבל ישראל החליטה לא להגיב, בגלל האמונה הגוברת שאפשר להמיר את היתרונות הגיאוגרפיים והאסטרטגיים בתמיכה דיפלומטית ובעליונות טכנולוגית שתספק ארצות הברית. וכך סחרה ישראל באסטרטגיה תמורת סיוע וכלים אמריקניים. וייצמן מציין כי ההישענות על הסיוע האמריקני מנעה מישראל, למעשה, חשיבה במושגים אסטרטגיים:

השאלה הזאת, והספק החבוי מאחוריה, מה יהיה אם לא נקבל טיל כזה או אחר מארצות הברית, רבצו כעננה כבדה על דיוני הממשלה והעכירו את רוחה. זו גם היתה הסכנה הגדולה לתפישה הצבאית של התקופה, ובסופו של דבר זו היתה הסיבה, שמלחמת ההתשה נרשמה כמלחמה הראשונה, שבה לא ניצחה ישראל, והעובדה הזאת היא שסללה למצרים את הדרך למלחמת יום הכיפורים הקשה: זו היתה הפעם הראשונה בתולדות ישראל וצה"ל, שתירצו אי יכולת להכריע מלחמה ולהשיג הישג, שאינו מוטל בספק, בגלל מגבלות טכנולוגיות ומחסור בכלי מלחמה זה או אחר.... מן האמונה הגדולה, שיכול נוכל לערבים, גם אם לא יהיה בידינו באותה שעה כלי זה או אחר, טיל קרקע או טיל אוויר או טיל ים - שרדו המילים. התוכן הממשי נעלם. או שנקבל את ה"שרייק" - או מה! אי הכרעה. חוסר יוזמה. השלמה עם הרג וקטל. וכך הפכה מלחמת ההתשה למלחמה הראשונה, שבה נכנענו למגבלה טכנולוגית.... ולכן, אז, בריצה אל האמריקנים, נזרעו זרעיה של התלות המוחלטת ברצונה של ארה"ב, ואז החלה גם "המכירה הגדולה": 'אנחנו נשב בשקט ונניח למערך המצרי לחסות תחת המטרייה הנוחה של הפסקת האש, אם תתנו לנו כך וכך מטוסים ותסירו מעלינו (זמנית) את סיוט תכנית רוג'רס'.²⁴

לפני הפסקת האש הגבילו המהלומות שהנחיתה ישראל את הלחץ שיכלה מצרים להפעיל על קו ההגנה של ישראל, והכתיבו את צורת הלחץ. לאחר מכן גבר הלחץ ללא כל ריסון. ישראל התמודדה עם הגברת הלחץ הזה על ידי הגברת הזרימה של נשק נוסף, במסגרת הסיוע האמריקני. ישראל הטילה את נטל ההגנה שלה על אחרים.

ישראל היתה מוכנה לכך, מפני שב1970- איבדה תנועת העבודה הציונית, שהגדירה את טעם קיומה של המדינה, את תפיסת היעדים המדיניים של אויביה הערבים, וחדלה להאמין שכדאי להרוג או להיהרג למען אורח החיים הסוציאליסטי. מאחר והתנועה לא יכלה עוד להחדיר באומה מוטיבציה להקריב את הקרבת הדרושים לקיום היוזמה האסטרטגית, היא מצאה לכך תחליף בטכנולוגיה, בדיפלומטיה ובמודיעין.

טכנולוגיה כקביום

ממשלת ישראל החלה לראות במטוס ה"פנטום" F-4, ובזכותו - בחיל האוויר הישראלי, את תרופת הפלאים הטכנולוגית ושווה הערך התפקודי לבטחון ישראל. אלווין קוטרל העיר, ובצדק, כי:

²⁴ שם, עמ' 280-282.

...אחת הסיבות לערכו הגדול של ה"פנטום" בעיני הישראלים היא שהמטוס התאים מאוד לאסטרטגיה של ישראל, שהיא עצמה תוצר של הגיאוגרפיה ושל הסביבה הפסיכולוגית... ממשלת ישראל חשבה מאז ומתמיד על אסטרטגיה צבאית במושגים של מהלומות מנע. עובדה זו, כשלעצמה, תהפוך את המטוס [ה"פנטום"] לנשק הכרעה בשיקוליה של ישראל... במובנים רבים, זהו מטוס טוב יותר מן המטוסים שעמדו לרשות ישראל לצורך אסטרטגיית מניעה זו שבוצעה בהצלחה כה רבה ב-1967.

מנקודת ראותה של ישראל, לפחות, מדיניות איזון זו צומצמה כדי להקיף במידה רבה מאוד את האיזון הקיים בין העצמות היחסיות של המטוסים של שני הצדדים...²⁵

ישראל התמקדה אפוא ברכישת מספרים גדלים והולכים של מטוסי "פנטום" F-4 גם במחיר האסטרטגי של שלמה עם הפרות הפסקת האש על ידי המצרים, הפרות שהפכו את מצבה הצבאי של ישראל לאורך התעלה למצב בלתי נסבל יותר ויותר.

אולם, יתרונות טכנולוגיים יכולים לסייע רק לביצועה של תכנית אסטרטגית. הם אינם יכולים לחפות על היעדרה של אסטרטגיה יותר מכפי שיכול מנוע חזק לסייע לנהג להגיע ליעדו מהר יותר, אם הוא טעה בדרך. מה היה יתרוננו של ה"פנטום"? הוא לא יכול היה לפצות על פריסתו הקדמית של מערך הני"מ המצרי. הוא התאים בצורה מושלמת לתכניות של ישראל לפני מלחמת ששת הימים: להגיב על איומי הערבים במהלומות מנע. אבל מהלומות מנע אינה אסטרטגיה; זוהי תגובה מאולצת. האויב עדיין מכותיב את סדר היום האסטרטגי, והוא ערוך בהתאם ליעדים הפוליטיים שלו. ככל שישאל מיאנה להגיע לעימות עם האמריקנים על ידי תגובה על הפרות הפסקת האש, כך נראתה אסטרטגיית המנע שלה אמינה פחות בעיני הערבים. התברר שמה שמכונה אסטרטגיית המנע הניע את ישראל לדחות את ההחלטה מה תעשה במצב חמור.

דיפלומטיה כקביים

ישראל חדלה לשאוף לנצחון בתמורה למעורבותה של ארצות הברית ב"תהליכי שלום". קודם כל, ארצות הברית תצייד את המדינה היהודית ותשלם בעד בטחונה. בסופו של דבר היא תציע להילחם בפועל למען ישראל על ידי הצבת חיילים אמריקניים ברמת הגולן. בצורה כזאת, הניחו הישראלים, אמריקה לעולם לא תרשה, בשום נסיבות שהן, שמטרה אחרת כלשהי תהיה חשובה יותר מהבטחת בטחונה של ישראל.

אלא שדיפלומטיה, כמו טכנולוגיה, מועילה רק במסגרת של יעדים אסטרטגיים ופוליטיים ברורים. לשם איזו מטרה על ישראל לנצל את הסיוע הדיפלומטי ואת "מרחב הכשקוש בזנב" שהיא מקבלת מארצות הברית? מטרתה הדיפלומטית הראשונה היתה לאלץ את נאצר לקיים את הבטחתו ולהוציא את טילי הני"מ מאזור התעלה. אבל נאצר עשה בדיוק את ההיפך, והדיפלומטיה לא מנעה זאת ממנו. לאמיתו של דבר, הקשרים הדיפלומטיים בין ארצות הברית לישראל מנעו מישראל מלהגיב על הכנותיה של מצרים להחזיר את המלחמה לשטחה של ישראל. בסופו של חשבון, התלות הגוברת של ישראל צמצמה את "מרחב הכשקוש" שלה, ולא הגדילה אותו, וזו לא היתה אשמתה של ארצות הברית. שום תכנית דיפלומטית לא יכלה לאלץ את הלאומנים הפן-ערבים לקבל שלום שיהרוס אותם.

²⁵ Alvin Cottrell, "The Role of Air Power in the Military Balance of Middle East – the Function of the Phantom",

The New Middle East Journal, 19 (April 1970), עמ' 13-14.

לבסוף, כאשר השליכה ישראל את יהבה על הסיוע האמריקני, היא הקטינה למעשה את התועלת שלה לארצות הברית, מפני שהפכה לנטל התלוי על צווארה במקום להיות נכס עצמאי, רב עוצמה.

מודיעין אסטרטגי כקביים

בסוף 1970 כבר היה ברור שהצבאות הערביים ערוכים להתקפה. ובכל זאת, מנהיגי ישראל לא רצו להרים את הכפפה שהטילו המצרים, והחליטו לא לפעול על סמך היכולת של האויב. הם יגנו על ישראל רק לאחר שיקבלו התרעה מודיעינית ברורה וחד-משמעית, ממקורות בתוך מצרים, שהערבים עומדים להנחית את המהלומה. ועדת אגרנט, שחקרה את המחדל המודיעיני במלחמת יום כיפור הגיעה למסקנה הבאה:

ראש אמ"ן הבטיח לתת לצה"ל התרעה מוקדמת על כוונות האויב לפתוח במעשי איבה מקיפים. התרעה מוקדמת זו נועדה לאפשר לישראל לגייס את המילואים. הבטחה זו היתה הבסיס לתכניות ההגנה של צה"ל. אנו קובעים שלמודיעין לא היה כל בסיס סביר להניח שמובטח לו כי יוכל לתת לצה"ל הבטחה מוחלטת כזאת...²⁶

אבל האשמה שהוטחה במחדל המודיעיני הסתירה מחדל אסטרטגי חמור הרבה יותר: צה"ל היה ערוך עדיין כאילו הצבא המצרי ערוך להגנה, ועל בסיס הנחה שיחלוף זמן מה בין ההתרעה האסטרטגית החד משמעית לבין ההתקפה עצמה. אבל ישראל לא נזקקה לסוכנים חשאיים כדי לדעת שמצרים ערוכה להתקפה; היא המשיכה להתפרס כאילו לא זה המצב. ביסוס האסטרטגיה על ההנחה שהמודיעין ידע מראש, ובוודאות, מה יהיו מהלכיו הטקטיים של האויב, היתה הזמנה לאסון.

האצת הנסיגה האסטרטגית בדמומי תנועת העבודה הציונית: 1973 עד 1980

עצם העובדה שישראל נאלצה לנהל מלחמה נוספת הבליטה עד כמה הרחיקה ישראל לסגת מאז הפסקת האש 1970-. העובדה שאחרי המתקפה ביום הכיפור נדרשו למפקדי צה"ל כמעט שבועיים כדי להסכים להוציא כוחות מהקו ולאגף את המצרים מעבר לתעלה מעידה במשנה תוקף על הניוון במחשבה האסטרטגית. אף על פי כן, ישראל הצליחה לממש את יתרונה הצבאי, במחיר כבד, ובסוף המלחמה מצאה את עצמה פעם נוספת בעמדה חזקה, שאפשרה לה להכניע את אויביה. הפעם היתה ישראל קרובה למרכזי הכובד של מצרים וסוריה אף יותר מאשר בתום מלחמת ששת הימים. זו הפעם השלישית בתוך שש שנים שישראל עמדה על סף נצחון מכריע. קהיר עצמה היתה מוטלת חסרת אונים וחשופה מול צה"ל המתקדם, ודמשק היתה כבר בטווח ראייה של היחידות הישראליות. מצרים וסוריה, שעמדו בפני תבוסה מוחלטת, כמו ב-1967 וב-1970-, הסכימו גם הפעם להפסקת אש. ישראל שמטה שוב את הנצחון שהיה בהישג ידה, והסכימה להפסקת האש.

התפרצותה של מלחמת יום כיפור לא הביאה לכך שישראל תבין כי אין לה אסטרטגיה, ושמחדל זה אפשר לאויביה לחדור אל מרכז הכובד שלה. למעשה, כתוצאה מהמלחמה, העמיקה ישראל את התלות שלה בתחליפים

²⁶ דוח ועדת אגרנט: ועדת החקירה על מלחמת יום כיפור (תל אביב: עם עובד, 1975), עמ' 18-19.

הקלושים לאסטרטגיה שהובילו אותה למחדל: טכנולוגיה מתקדמת, מודיעין, דיפלומטיה ותלות מוגברת בארצות הברית. במילים אחרות, במקום לטלטל את ישראל ולכפות עליה חשיבה אסטרטגית מחודשת, דחקה המלחמה את ישראל לפסיביות גדולה עוד יותר.²⁷ כשמנהיגי ישראל הסכימו לתפיסה שישראל יכולה לפעול רק בסיועה הדיפלומטי, הצבאי והכספי של ארצות הברית, הם הודו בעצם שהציונות חדלה להיות תנועה עצמאית, בעלת כושר חיות משל עצמה. כשהתברר שהמשך קיומה של הציונות תלוי בקשר שלה עם ארצות הברית, החליטו אויביה של ישראל להשתמש בנשק הנפט כדי לנתק את הקשר הזה.

אויביה הערבים של ישראל, שבסוף שנות השבעים היו בעיקר אש"ף וסוריה, התמקדו בשיקולים אסטרטגיים ופוליטיים, מכיוון שידעו כי התנאים הצבאיים יבואו בסופו של דבר בעקבותיהם. הם התמקדו בגבולה הצפוני של ישראל. ישראל, מצידה, שרטטה כל הזמן "קווים אדומים" מול השימוש התוקפני שעשו סוריה ואש"ף באדמת לבנון, אבל בשעה שסוריה התקדמה לאיטה דרומה, היא לא נתקלה כמעט בשום התנגדות, לבד מהתקפת נגד מילולית. לאחר שהמשטר בלבנון התמוטט, בלחצם המשותף של הסורים ושל אש"ף, החלו הסורים להגביל את תנועותיה של ישראל במרחב האווירי של לבנון. ראשי תנועת העבודה הציונית בישראל הביעו נכונות לסגת גם הפעם.

עלייתה של הציונות הרוויזיוניסטית: יוזמה אסטרטגית חדשה

פיק הברכיים שאחז בתנועת העבודה הציונית, ושהסתמן לראשונה בירידה מהארץ ובמיתון הכלכלי בשנות השישים, בא לידי ביטוי בהעדר אסטרטגיה בראשית שנות השבעים. מותה הפוליטי של התנועה בא ב-1977, כאשר ציבור הבוחרים הישראלי הצביע למען הציונים הרוויזיוניסטים של מנחם בגין, זו הפעם הראשונה מאז קום המדינה.

המטרה הפוליטית המחודשת שהציבה ממשלת בגין, הבהירות האסטרטגית, היוזמה והמורל החזיקו מעמד זמן קצר בלבד, וגם זה רק בקרב מחצית האוכלוסייה שהיתה מוכנה לאמץ רעיונות מדיניים משלהבים חדשים. אבל חמור מכך, שבעוד שהציונים הרוויזיוניסטים קיבלו על עצמם את הנהגת מפלגת העבודה, אם כי בחירוק שיניים, מפלגת העבודה לא גמלה להם באותה המטבע. העבודה השתמשה בשליטה המוחלטת כמעט שהיתה לה במסד הישראלי (בתרבות, בכלכלה, בממשל ובצבא), שטופחה במשך 60 שנות הסוציאליזם, כדי לחתור תחת מדיניות הבטחון של הרוויזיוניסטים.

אריאל שרון, שר הבטחון החדש ב-1981, שאף לאלץ את אויביה של ישראל להתיישר לפי סדר היום שישראל תכפה עליהם. הוא גם הגדיר את ברית המועצות כאויבתה של ישראל, והניע את ישראל להתעמת עם חדירתה של ברית המועצות למזרח התיכון ולבלום אותה. על ידי כך הפך את ישראל לנכס מבחינתה של ארצות הברית במלחמה הקרה. וכך כתב שרון:

"The Yom Kippur War came. We lost the fruits of 1967 and were left with the pulp." Weizman, *On Eagles* 27
עמי 288, *Wings*.

המעגל השני מתייחס למדינות הערביות החיצוניות... עלינו למנוע כל שינוי בתצורה הצבאית גיאוגרפית של מדינות העימות שביכולתן... להעביר כוחות עירקיים גדולים לירדן או לדרום סוריה, או כוחות סוריים לירדן... אנו עומדים היום בגבולותינו הנוכחיים בפני אותן בעיות הבטחון שהיו לנו לפני 1967, בגלל הטווח של מערכות הנשק המצויות כיום בסד"כ הערבי, והגידול במספר הטילים ובמערכות התצפית והאיכון המסכנים את כל שטחה של ישראל.

...הסוגיה [הרובד] הגיאוגרפית השלישית בעלת עניין אסטרטגי לישראל כוללת... מדינות כגון אירן ופקיסטן, ואזורים כמו המפרץ הפרסי וצפון אפריקה, ובייחוד צפון מרכזה של אפריקה. ברור שעל מנת להגן על בטחונו הלאומי עלינו להבטיח את יכולתנו לשמור על מאזן כוחות, ועל יתרון איכותי וטכנולוגי שיוכל לעמוד בפני כל תוספת לקואליציית המלחמה הערבית... אם הרתעה זו תישל ותפרוץ מלחמה, עלינו להבטיח את יכולתנו של הצבא להגן על שלמות השטח של ישראל בכל הנסיבות, כבר מתחילת המלחמה ובמקרה של התקפת פתע ערבית, ולשבור את הקואליציה המלחמתית על ידי מהלומות על לב לבה של המדינה התוקפת ונלחמת.²⁸

שרון חזר וציין כי ברית המועצות היא איום של ממש, וכי הדבר מצריך כינון יחסים אסטרטגיים עם ארצות הברית:

הגורם הסובייטי... מעורר אצלנו ובעולם דאגה גוברת, ואין ספק שהוא עלול להיות אתגר רציני בסוף שנות השמונים. אנחנו מדברים כאן על אסטרטגיית התפשטות הסובייטית במזרח התיכון.²⁹

אבל ככל שצה"ל חשש, אולי, מפני המעורבות הגוברת של הסובייטים, העירקים או גורמים אזוריים או מחוץ לאזור נוספים, שרון עמד על דעתו שישאל צריכה להיערך למתקפה ולקרוא עליהם תיגר במישרין. האתגר הישראלי יתחיל בגבולות שיהיו מוגנים עד כדי כך שיהוו "קיר ברזל". והקיר הזה החל ברמת הגולן.

קו ההגנה של ישראל ברמת הגולן והאיגוף הסורי

עד סוף שנות השבעים התמקד הסכסוך בין סוריה לישראל רק ברמת הגולן. אחרי מלחמת יום כיפור הקימה ישראל מערך הגנה קלסי נגד טנקים, בדומה לקו של נאטו באירופה, כדי לחפות על נחיתותה המספרית.³⁰ ביצורים אלה נועדו לתעל את הסורים המתקדמים ל"שטחי הריגה".³¹ אבל עם התקרב שנות השבעים לסיומן, החלה נוכחותה הגוברת של סוריה בלבנון לערער את יכולתו של צה"ל לקיים אפילו את מערך ההגנה הנייחת ברמת הגולן.³²

28 אריאל שרון: "תפיסת הביטחון של ישראל", מלחמת ברירה: קובץ מאמרים (תל אביב: המרכז למחקרים אסטרטגיים ע"ש יפה, אוניברסיטת תל אביב והקיבוץ המאוחד, 1985), עמ' 160.
29 שם, עמ' 158-159.

³⁰ Joshua Epatin, "Dynamic Analysis and the Conventional Balance in Europe", *International Security*, vol. 12(4) (Spring 1988), pp. 154-166. "תכנית מתואמת להרחבת השטח, הפירות נ"ט 'אינסטנט' והכנת מכשולים ישפרו את היתרונות ההגנתיים של נאטו, ויתעלו את הסובייטים לשטח נחות לגבי טנקים, ישבשו את התקדמותם ויגדילו את חשיפתם למערך ההגנה של נאטו, שיהיה מוסתר יותר"; שם, עמ' 164.

³¹ אחד ממנתחי המדיניות בנאטו תיאר את הטקטיקה הזאת: "השטח... יכתוב את התוצאות של קרב הבקעה גדול. המגן מעדיף חזית המוגנת על ידי מכשולים - נהרות, הרים, יערות, ביצות, שטחים עירוניים מפוזרים ומערכי מגן מלאכותיים, כך שיהיו מקומות מעטים יותר שבהם יוכל התוקף לקבוע את צירי ההתקפה העיקריים שלו. למגן יהיה אז סיכוי טוב לחזות מראש היכן התוקף מתכוון להלום, ולהקטין ככל האפשר את אפשרויות האיגוף שלו. נוסף על כך, מגן הניצב בפני נקודות הבקעה אפשריות מעטות יותר לאורך החזית, יכול לרכז מולן כוחות, מפני שאינו צריך להיות מוטרד יתר על המידה מן הקטעים הממוכשלים יותר של החזית". John Mearsheimer, "Numbers, Strategy and the European Balance", *International Security*, עמ' 177-178.

³² דומה שמספר אירועים קודמים מצביעים על כך שישאל אינה מוכנה לסבול התפתחויות כאלה באגפי גבולה הצפוני: מבצע "מלכיה ב'" בלבנון (ב-1948), תגובתה של ישראל להסתננות העירקים לצפון-מערב ירדן (אירבד) ב-1968-1970, ותגובתה של ישראל לפלישה של סוריה לירדן, 1970-1970. המבצע בלבנון ב-1948 אינו זוכה לתשומת לב רבה, אבל ראוי להזכירו. הוא נשכח, מפני שאחרי

התקדמותם של הסורים איימה לקעקע את מערך ההגנה של ישראל על ידי איגוף הגולן ואיום על שטחה הצפוני של ישראל מכיוון מערב. טורי הטנקים הסוריים שינועו דרומה מעמק הבקאע יוכלו לאיים על עמק החולה בישראל, שהוא ציר האספקה העיקרי שלה. בקיצור, מזרח לבנון היא "ציר אסטרטגי" עיקרי, שהשולט בו שולט בכל הלונט המערבי. תשובתה של ישראל להתדרדרות אסטרטגית זו היתה מלחמת לבנון ב-1982, שנועדה לחסל את הכיבוש הזוחל של סוריה בלבנון.

התפתחותה של החזית הלבנונית

מאז 1963 הציעה מצרים לשלוח כוחות ללבנון כדי לעזור לה להתגונן מפני פלישה ישראלית (חלק מכוחות אלה היו צריכים להיות סוריים, מפני שבאותה התקופה היו מצרים וסוריה מאוחדות ב"קהילייה הערבית המאוחדת" - קע"ם).³³ נשיא לבנון סירב, מפני שהבין שסוריה חולמת לספח את לבנון. נאצר חיפש אפוא דרך עקיפין: ב-1964 הקים את אש"ף, במטרה לארגן את הפלשתניאים שכבר התגוררו בלבנון ובירדן בכוחות שיהיו כפופים אליו. ב-1969 הצליח אש"ף להבטיח לו דריסת רגל בלבנון, סמוך לגבול ישראל, בשטח שנקרא לימים "פתחלנד", למרות התנגדותו של שארל חילו, נשיא לבנון.³⁴ באותה השנה ניסה הנשיא חילו לחסל את אש"ף. רשיד כראמה, ראש הממשלה הסוני הפן-ערבי, תמך באש"ף. הם הגיעו לפשרה: אש"ף ינהל את מחנות הפליטים הפלשתניאיים, שם איבדה ממשלת לבנון את השליטה בלאו הכי, ואת הפתחלנד. אבל אש"ף יניח לשאר חלקי לבנון לנפשם. העסקה החלה להתערער ב-1970, לאחר שהמלך חוסיין גירש לבסוף את אש"ף מארצו, ואש"ף פשוט העביר את כוחותיו ואת מפקדתו ללבנון. ב-1975 איבדה כבר ממשלת לבנון את השליטה בארצה, ואש"ף הצליח להפוך את לבנון לקו החזית של הסכסוך הערבי-ישראלי.

ישראל שתתה דם מהתקפות הטרור שיצאו מלבנון, והבינה מה האיום הנשקף לה מסוריה ומאש"ף דרך שטחה של לבנון.³⁵ היא ידעה שרוב הלבנונים רוצים שאש"ף יצא מארצם, לא פחות משהיא רוצה. אף על פי כן, נכונותה של ישראל לנקוט רק פעולות תגמול, במקום לנהל מערכה בלתי פוסקת להשמדת אש"ף בלבנון, הקשתה עליה לגייס את תמיכתה של לבנון. כתוצאה מכך, הלכה השפעתו של אש"ף וגדלה בהדרגה. בסוף שנות השבעים השתכנעו כבר כל המדינות, וביניהן גם ארצות הברית, שפעולות התגמול של ישראל בלבנון אינן מביאות כל תועלת. קיצורו של דבר, ישראל איבדה את התפיסה ביחס לניצול האסטרטגי של כוח. אש"ף, לעומת זאת, הצליח לשכנע את הקהילה הבינלאומית שהטרור שלו הוא צורה אמיתית של ביטוי לאומי, ושמוגעים עם אש"ף זהים למגעים עם

סיומה של מלחמת העצמאות לא עשתה לבנון דבר כדי לאיים על ישראל. הגבול עם לבנון היה שקט עד שהתגברות השפעתו של נאצר, ב-1958, החלה לאיים על המדינה. אבל הבעיה נפתרה זמנית על ידי ההתערבות האמריקנית בהמשך אותה השנה. ראייה זו, שבאה לידי ביטוי במבצע "מלכיה ב'", מצאה לעצמה ביטוי של ממש רק מתחילת 1963, כאשר סדרות של אירועים חמורים יותר הביאו להתמקדות מודאגת והדרגתית באומה מתמרדת זו. אולם לא צבאה של לבנון הוא שסיבך את האסטרטגיה-רבתי של ישראל, אלא כניסתם של אש"ף, ובייחוד של סוריה.

³³ יש לזכור שזו היתה תקופה של שיתוף פעולה ותחרות נמרצת, לסירוגין, בין העם הסורי הבעתיסטי לבין המצרים, תחת שלטונו של נאצר. ראה: Malcolm Kerr, *The Arab Cold War* (New York: Oxford University Press, 1971), עמ' 100.

³⁴ Kamal S. Salibi, *Crossroads to Civil War* (New York: Caravan Books, 1976), עמ' 27.

³⁵ עזר ויצמן, *The Battle for Peace*, (Toronto: Bantam Books, 1981), עמ' 271-272.

הבעיה הפלשתינאית. הקהילה הבינלאומית חדלה להתעניין בסוגיית הריבונות של לבנון. אש"ף קטף את הפרות של ניהול יוזמה אסטרטגית ללא רתיעה. וכמוהו גם סוריה.

היוזמה האסטרטגית של סוריה בלבנון

1976- הצליחו כבר התקפותיו של אש"ף לדכא את הנוצרים הלבנוניים ולהביא אותם לייאוש כזה, עד שהם פנו לבקש עזרה מן האויבת הטבעית שלהם - סוריה. פנייה זו העניקה לסוריה הזדמנות להיכנס ללבנון ולהשתלט על עמק הבקאע, המפתח ללוונט המערבי, באצטלא מסוימת של חוקיות. לאחר שנאחזה שם, יכלה סוריה להתחיל בהקמת "סוריה הגדולה" ובניהול המלחמה עם ישראל במרחק בטוח מהמרכז הפוליטי, הצבאי והכלכלי שלה - דמשק. סוריה גילתה מאז ומתמיד חשדנות כלפי אש"ף, אבל האינטרסים של סוריה ושל אש"ף התלכדו אחרי נסיעתו של סאדאת, נשיא מצרים, לירושלים, ב-1977. למעשה, לבנון היתה הזירה הגיאוגרפית היחידה שבה יכלו סוריה ואש"ף לממש את שאיפתן המשותפת לחבל במאמציו של סאדאת ולפגוע בישראל מתוך בטחון מסוים. כתוצאה מכך דוכאו הנוצרים בלבנון על ידי הלאומנים הפן-ערביים שהתאחדו, וישראל מצאה את עצמה מאוגפת.

13ב- במרץ 1978 תקף אש"ף אוטובוס אזרחי בכביש החוף של ישראל ורצח קרוב לארבעים איש. כעבור ימים ספורים פלשה ישראל ללבנון, עד נהר הליטני, בניסיון להרחיק את בסיסיו של אש"ף מחוף לטווח של הגליל. ישראל תפסה עד מהרה שהדרך היחידה להרחיק את אש"ף היא לכונן מחדש ממשלה לבנונית שתהיה מסוגלת לשלוט בשטחה. המשמעות היתה למצוא סיעות לבנוניות שיהיו מוכנות למלא תפקיד כזה, ולעשות אתן יד אחת. ישראל והנוצרים החלו לשתף פעולה בחשאי, ולאט לאט החלו להניח את התשתית לעימות עתידי בין ישראל והנוצרים, מצד אחד, לבין הסורים ואש"ף מצד שני.³⁶

1980- החלו הפלנגות הנוצריות לאבד מכוחן, בייחוד באזורים המזרחיים, ליד עמק הבקאע, ובעיקר בזחילה.³⁷ נפילתה של זחילה והשליטה בשתורה, הנמצאת דרומית לה על כביש ביירות דמשק, היו מאפשרות לסוריה להדק את אחיזתה ברוב שטחה של לבנון. נפילתה של זחילה היתה מתפרשת כנטילת היוזמה האסטרטגית בידי סוריה, שתדרדר את הפלנגות עד התפוררות, ואת ישראל - בדרך למלחמה רבתי שתתנהל בתנאים לא נוחים לה.

הסורים הטיסו אספקה לכוחות שלהם ליד זחילה, וישראל הפילה שני מסוקים סוריים. בתגובה, פרסה סוריה טילי קרקע אוויר בעמק הבקאע. זה היה סימן מבשר רעות, מפני שהדיעה המקובלת ב-1981- גרסה שניתן להשמיד סוללות כאלה רק במחיר כבד במטוסים. היו אפילו דיבורים שעבר זמנו של המטוס כנשק תקיפה קדמי. הסורים החזיקו גם בשתי נקודות התצפית החשובות ביותר בלבנון: הר בארוק וגיבל ערבה (הר בארוק נקרא "

³⁶ ניתוח מעולה של המגעים החשאיים והבריתות השונות מאז אמצע שנות השבעים, מצוי בספרם של זאב שיף ואהוד יערי, *Israel's Lebanon War* (New York: Simon and Schuster, 1984), עמ' 11-30.

³⁷ כותבים ישראלים מסוימים טוענים שכל פרשת זחילה היתה הונאה של הפלנגות, בפיקודו של בשיר ג'מאייל, כדי למשוך את הישראלים להתערבות לטובתם. נראה שגם האלוף יהושע שגיא, ראש אמ"ן, היה בדעה שזו מזימה של הפלנגות למשוך את ישראל להתנגשות עם סוריה. ראה שם, עמ' 75. אבל יכול להיות שבשיר הצליח להטעות את הישראלים, מפני שהם רצו שיטענו אותם בצורה כזאת. לבשיר ג'מאייל ולשרון היו יעדים דומים: החזרת הנוצרים (המיוצגים על ידי הפלנגות) למעמד מרכזי, כדי שיוכלו להנחית מהלומת מוות על עמדתה הפוליטית והצבאית של סוריה בלבנון.

העיניים של לבנון". סוריה הניחה, כנראה, שעל ידי פריסת הטילים והחזקת שתי נקודות תצפית אלה יעלה בידה להגביל את הפעילות האווירית של ישראל מעל רוב שטחה של לבנון, ואולי אפילו להפסיק אותה כליל. מהלך כזה היה מפסיק כמעט כליל את הנוכחות הצבאית של ישראל ברוב שטחה של לבנון, מבסס את עליונותה האסטרטגית של סוריה, ומחפה על ההתקדמות האסטרטגית של סוריה בלונט המערבי. יתר על כן, מאחר שהכוחות הסוריים עצמם החלו להתקדם דרומה מעמק הבקאע, לעבר מטולה, החלו גם בעלי בריתה של סוריה - 10,000 אנשי אש"ף, לפעול בחופשיות דרומית לאוואלי, ואש"ף החל להקים צבא סדיר. ב-1981 הגיע המודיעין הישראלי למסקנה שבמלחמה עתידית, אש"ף יוכל לפתוח חזית חדשה נגד ישראל, מלבנון, ולהפריע לתנועת הכוחות הישראליים לעבר רמת הגולן על ידי פלישה לאחדים מיישובי הצפון, ליד הגבול. תרגיל שערך אש"ף בסתיו 1981, ליד כפר ינטא, היה תרגול התקפה של כוח ממוכן על כפר ישראלי שכונה "כפר בגין".³⁸ ביולי 1981 פרצה מלחמת גבול בין אש"ף לישראל. לאחר שמאות טילי קטיושה החלו לנחות על צפונה של ישראל, החלה בריחה המונית של תושבים מיישובי הצפון, זו הפעם הראשונה מאז 1948. ישראל היתה צריכה לבחור בין פלישה ללבנון כדי להקים אזור חיץ, לבין ביצור הצפון.

הסכם הפסקת אש לא נוח בין ישראל לאש"ף הושג, בתיווך אמריקני. עם זאת, ישראל המשיכה לדרוש עליונות באוויר וסירבה לוותר על דרישתה להוצאת טילי הקרקע אוויר. אש"ף הפסיק את הירי, אך לא חדל להתחמש ולהתארגן. הוא המשיך לנגוס באזור החיץ שהקימה ישראל בדרום, והדיפלומטיה לא הצליחה להחזיר את היוזמה האסטרטגית לידי ישראל.³⁹

בסוף שנות השבעים איבדה ישראל כל כך הרבה מהיוזמה האסטרטגית שלה, עד שמצבה לאורך הגבול הצפוני היה מעורער, ורק הפעלת כוח ניכר היתה עשויה לבלום את ההתדרדרות.⁴⁰

מלחמת 1982

מלחמת לבנון ב-1982 נתפסת בעיני רבים ככישלון, אך למעשה, היא מייצגת אולי את שיא הברגרות האסטרטגית של ישראל. המלחמה שמה קץ לכוחו של אש"ף כאיום פוליטי ופגעה קשות בהיערכות האסטרטגית של סוריה מול ישראל. חשוב מכך, היא דחקה את אש"ף ואת סוריה לפסיביות אסטרטגית, ששללה את הלגיטימציה מהמדיניות שלהם. אחרי מלחמת 1982 איבד אש"ף את שליטתו בחלק ניכר מהאוכלוסייה והתפצל לסיעות שנאבקו זו בזו, וסוריה התמודדה עם מתחים פנימיים חמורים שבאו לידי ביטוי בפילוג אפילו בתוך משפחתו של אסד; חלקם התפרצו באלימות בסוף 1984. התוצאה היתה העשור השקט ביותר בתולדותיה של ישראל.

³⁸ זאב שיף ואהוד יערי, *Israel's Lebanon War*, עמ' 83.

³⁹ ישראל ציינה שאבדן יתרון איכותי זה התרחש בתקופה שבה פיגרה בלאו הכי, ועוד יותר, ביתרון הכמותי שלה. החששות האלה העסיקו את ישראל עד כדי כך שב-20 בפברואר 1982 קיבלה הכנסת החלטה הקוראת לארצות-הברית להפסיק את מכירת הנשק למדינות ערב. בנאומו לפני ההצבעה, הדגיש ראש הממשלה בגין מה שאפשר לתאר רק כמצב חמור. הוא התמקד בצבא העירקי ההולך וגדל, לרבות 4,000 הטנקים ו-2,700 התותחים שלו. בתקופה זו נהג בגין להשמייע מדי פעם את האמירה כי "בנקודה מסוימת, כמות מספקת הופכת לאיכות מסוימת." כתבו הצבאי של הגירוזלם פוסט, וולף בליצר, דיווח, למעשה, ב-1981, שישראל צופה יותר מ-20 אלף קרבנות במקרה של מלחמה, פי חמישה בערך ממספר הקרבנות במלחמת יום כיפור. ראה: וולף בליצר, "Israel's Next War," *The Baltimore Jewish Times*, 5 במרץ 1982.

⁴⁰ ארצות הברית היתה מודעת, ככל הנראה, לאופציה הצבאית של ישראל, שקסמה לה יותר ויותר, ואולי אפילו החלה להסכים לה. ראה: זאב שיף, "The Green Light," *Foreign Policy* 50 (Spring 1983), עמ' 73.

מלחמת 1982 חשפה גם את הכוב שבתמיכה הסובייטית בגרורותיה במזרח התיכון. שתי בעלות הברית של הסובייטים - סוריה ואש"ף - שהושפלו בידי ישראל, בשילוב עם מלחמת הגרילה באפגניסטן, בעידודה של ארצות הברית, והמאמץ הכלל עולמי של ארצות הברית לקרוא תיגר על ברית המועצות, החלו את ההתדרדרות הממושכת במעמדה של ברית המועצות באזור. המרץ האסטרטגי שהפגינה ישראל מ-1978 עד 1982 הפך אותה גם לנכס לברית המערבית, ושיפר את מעמדה הדיפלומטי.

היעדים האסטרטגיים של הפלישה, והממד הסורי

מטרתה המיידית של ישראל היתה לסלק את ההשפעה של הסורים ושל אש"ף מן האזור, לאורך הגבול הסורי-לבנוני-ישראלי המשולש, עד כביש דמשק-ביירות ועמק הבקאע, וסביב הרכס מול הלבנון, לכיוון ג'ב ג'יין, ועד אגם קרעון, מסג'רה, מרג' עיון, ובחזרה לגבול ישראל. ישראל התכוונה גם לחדור לאזור צפונית לסולטן יעקב ולנתק את כביש ביירות-דמשק, על ידי תנועה צפונה לכיוון זחילה (מבלי להגיע עד אליה ממש). לדברי רפאל איתן, שהיה אז רמטכ"ל צה"ל:

ביירות המערבית לא היתה בין מטרת המלחמה. בביירות היה צריך לטפל אחר כך, וכשהעניין נדון עם הנוצרים, הוסכם שאם וכאשר ניכנס ללבנון, המשימה של הטיפול בביירות תוטל עליהם. והם הסכימו לזה.... אבל מבחינה אסטרטגית, המטרה היתה כביש ביירות-דמשק.... המטרה היתה ברורה: לנתק את הסורים, לנתק את כביש ביירות-דמשק, מפני שלא היתה יכולה להיות מטרה אחרת. אילו היינו סתם עומדים שם ומנהלים חילופי אש, היינו נכנסים למלחמת התשה, מצד אחד, ומצד שני - לא היינו משיגים את היעדים הפוליטיים של המלחמה.⁴¹

ישראל לא הצליחה לבצע את התכנית כהלכה. עם זאת, השתלשלות האירועים המתוכננת מלמדת שהתכנית היתה נבונה, גם אם נכשלה. ישראל חילקה את הכוחות שלה בין לבנון המערבית, מצד אחד, לבין לבנון המזרחית ורמת הגולן, מצד שני. המאמץ המזרחי נועד לאלץ את הסורים להיכנס לקרב צפונית-מערבית לרמת הגולן, בקרבה מסוכנת לדמשק, כשהכוחות הסוריים נאלצים להילחם כשגבם אל הביצורים של ישראל ברמה. האיום על דמשק היה אמור לאלץ את הסורים להסיג את כוחותיהם ממזרח לבנון.

משמעות התבנית של הפלישה

מרכז הכובד האסטרטגי של סוריה בלבנון, מרכז ההיערכות הצבאית שלה, שנפילתו היתה מאלצת את סוריה להיכנע, היה העיר שתורה, ששלטה על הצומת של כביש דמשק-ביירות עם הכביש הראשי המוביל למעוז הנוצרי בזחילה, מצפון לדרום. השליטה בצומת שתורה אפשרה לסוריה לבודד זה מזה את הגושים העיקריים של הקהילות הנוצריות, מפני שאיחודם היה עלול לערער את מעמדה של סוריה בלבנון.

הגיאוגרפיה של לבנון חיונית להבנת המלחמה. בלבנון קיימים צירי רוחב מעטים בלבד. רוב הדרכים משוכות בכיוון צפון-דרום, משום שהארץ בנויה עמקים שכיוונם הכללי צפון-דרום. שתי הדרכים העיקריות מופרדות זו מזו

Feldman, Shai, & Rechnitz-Kijner, Heda, *Deception, Consensus and War: Israel in Lebanon* (Jaffe Center for ⁴¹

Strategic Studies, 27 October 1984), עמ' 23-24.

על ידי רכסי הרים גבוהים. דרך אחת מובילה מעמק הבקאע הצפוני לעבר זח'לה, ומשם דרומה, דרך שתורה (נחוצה את כביש ביירות-דמשק), ג'יב ג'ינין ומסג'רה, עד מרג' עיון. הדרך השנייה מצויה מזרחה ממנה, והיא מתחילה בכביש ביירות-דמשק קצת צפונית לסולטן יעקב, ונמשכת דרומה, דרך רשאיה אל-פוח'אר וחצביה, עד מרג' עיון. שני צירים אלה, והעמקים שבקרבתם, מתלכדים קילומטרים אחדים ממטולה, בהמשכו של העמק העמוק (הנקרא בישראל עמק החולה), המשתרע דרומה עד אילת וים סוף (הוא מהווה חלק מהשבר הסורי-אפריקני הגדול).

השליטה בשתורה מקנה שליטה בעמקים המערביים של דרום לבנון. אם תשלוט ישראל בשתורה, יוכלו שני חצאי הקהילה הנוצרית בלבנון להתאחד, ולהוות כוח אנטי-סורי חזק. שליטה בסולטן יעקב מקנה שליטה בעמק המזרחי. צומת סולטן יעקב מצויה סמוך מאוד לגבול סוריה, שמעברו השני פרסו הסורים כוחות גדולים (מפקדת דיוויזיה 2, שנועדה לתגבר את דיוויזיה 1 מעורפה). הכוחות הסוריים יאלצו לעבור דרך צומת זה ודרך המסדרונות ההרריים הצרים הסמוכים, שלאורכם חוצה כביש ביירות-דמשק את גבול סוריה-לבנון. אם ישראל תשתלט על סולטן יעקב, היא תנתק את דרכן של התגבורות הסוריות ללבנון.

כל עוד תשלוט סוריה בשני הצמתים בין דרכי המזרח-מערב וצפון-דרום, היא תאלץ את ישראל לנחש מאיזה משני העמקים הצפוניים-דרומיים תיפתח ההתקפה.⁴² אם ישראל תחליט להגן על אחד העמקים, הסורים יוכלו להגיב בתנועה דרך העמק השני, ולאגף את הכוחות של ישראל. משחק "חתול ועכבר" מעין זה הוא מהלך בלתי רצוי במיוחד למדינה דלה בכוח אדם.

כל תכניתה של ישראל להתמודדות עם המצב האסטרטגי ההולך ומתדרדר בלבנון היתה תלויה ביכולתה להשתלט על חלק ניכר מהיעדים בשתורה ובסביבתה לפני כניסה למאבק רציני עם הסורים. לשם כך איגפה ישראל את הסורים בתנועה במעלה העמקים מבלי להיתקל בהם, כדי להפריד בין המערכים הסוריים החזקים (חטיבה 85 הסורית בביירות, בעאליי ובבחמדון; הכוחות הסוריים בזח'לה ובג'ב ג'ינין, ודיוויזיה 1 בינטא וברשאיה אל-פוח'אר).⁴³ כל התנועה והקשר אל הכוחות הסוריים אלה היו חייבים לעבור דרך צומת שתורה, על כביש ביירות-דמשק. אילו הגיע צה"ל לשתורה, יכול היה להתחבר לכוחות של הפלנגות מצפון לביירות ומזרחה. הכוחות הסוריים המנותקים בביירות ובזח'לה לא היו מצליחים אז לארגן הגנה של ממש נגד התקפה גדולה שינחיתו ישראל והפלנגות בפקודו של בשיר ג'מאייל. יתר על כן, כל עמק הבקאע היה הופך למלכודת לצבא הסורי, במקום להיות קרש קפיצה להתקפה סורית בכיוון מרג' עיון ומטולה.

⁴² אפשר תמיד לצפות ולראות מה מתרחש בעמק השני, ולהגיב בהתאם (לפנות לאחור ולארום לאויב בכניסה לעמק), אולם הדבר בנוי על הנחה שתצפית אווירית תהיה זמינה ומדויקת, או לפחות קיימים מוצבי תצפית בנקודות שולטות (תצפיות הרריות). ערב מלחמת 1982 לא היו לישראל לא זה ולא זה. סוריה הגבילה את הפעילות האווירית של ישראל על ידי פריסת טילי נ"מ, והיא שהחזיקה גם בפסגות ההרים סמוך לחר בארוק.

⁴³ אפשר היה לעשות זאת על ידי השתלטות על שטחי המפתח המפרידים ביניהם: צופר, עין דרעא, שתורה וניתוק כביש ביירות-דמשק. ההיסטוריה של הפן האנטי-סורי במלחמה זו בלבנון צריכה להתמקד תחילה באחד ההיבטים של הקרב: המאמץ העיקרי של תא"ל פלד ותא"ל עינן במרכז לבנון. יש להניח שהמטרה היתה למנוע מהסורים כל אפשרות לחלץ את חטיבה 85 שלהם שתנותק לחלוטין אחרי ההתקדמות הזאת, וכן את הכוחות הסוריים בזח'לה, מפני מאמץ של הפלנגות יותר מאשר מפני המאמץ הישראלי.

אילו נכבשה שתורה, היה צה"ל יכול לנוע במהירות דרומית-מזרחית, לאורך כביש ביירות-דמשק, ולהתחבר עם הכוחות הישראליים שנעו במעלה העמק המזרחי ביותר, ולהשתלט על הצומת החיוני הנוסף בכביש ביירות-דמשק, צומת סולטן יעקב.

כל המהלכים האלה הצריכו את השלמתה של תנועת איגוף גדולה לפני שסוריה תבין מהי מטרת האיגוף. וכך, כוחות שנראו כאילו הם מיועדים לתנועה מערבה, נגד אש"ף בדאמור (לאורך החוף) ועאליי (ליד ביירות), פנו למעשה מזרחה, לכיוון שתורה. זו היתה הונאה אסטרטגית.

הזרוע השנייה של התקפה זו התקדמה ליד הכוחות הסוריים, סמוך למסג'רה, ונעה בצדו המרוחק של אגם קרעון, בלי להיכנס לקרב עם האויב. אחד הכוחות הופרד מהכוח העיקרי והחל להילחם בסורים ליד אגם קרעון וג'יב גינין, במעין פעולת הסחה אסטרטגית, בעוד שהכוח העיקרי הופנה לעבר צומת שתורה החיוני. פעולה זו הפכה אחר כך למפתח של המלחמה כולה, והיא נכשלה.

מדוע נכשלו ההפעולות ההתקפיות העיקריות בשתורה וסולטן יעקב

המפתח לכל התכנית היה יכולתה של ישראל להשיג את היעדים שלה במהירות. אחד הכוחות, בפיקודו של מנחם עינן, היה אמור להתקדם מג'יזין לכיוון עין זחילתא ועין דרעא, ולהיכנס לצופר, ליד שתורה. כוח אחר, בפיקודו של יוסי פלד, היה צריך להתקדם מכפר הונא, מס'ג'רה וקרעון, ליד ג'ב ג'יזין, ולהגיע לכעב אליאס ולשתורה מאחור.

אבל הכוחות של עינן ושל פלד נתקעו מאחורי שיירות הספקה, ולא היו מוכנים כהלכה להתמודד עם הפרטים הטכניים של ויסות התנועה לנקודות הכניסה ללבנון בינם לבין יחידות אחרות, מכיוון שנקודות אלה והגשרים שמאחוריהן היו מחוץ לגזרה של האלוף אמיר דרורי, אלוף פיקוד הצפון. דרורי פעל מבלי לדעת מהן התכניות של האלוף אביגדור ("ינוש") בן-גל, שפיקד על גיס שלם במזרח, בפעם הראשונה בתולדות צה"ל שבה הופעלה יחידה בסדר גודל כזה.⁴⁴ האלוף דרורי היה כפוף לרמטכ"ל, רב-אלוף איתן, ולאריאל שרון, שר הבטחון. בן-גל, לעומת זאת, לא היה כפוף כלל לאלוף פיקוד הצפון (אמיר דרורי), וכנראה שלא היה כפוף אפילו לרמטכ"ל, אלא לשרון. זאת ועוד, נראה שגם האוגדה שחנתה ברמת הגולן הוכפפה לפיקודו של בן-גל.

הכוחות שהוקצו במיוחד ללחימה מצפון לכביש ביירות-דמשק הגיעו אל הגבול ואל נקודות הכניסה ללבנון באיחור (מפני שהיו באימונים בנגב). על גשרי הזרני, סמוך למבצר בופור, התהוו צווארי בקבוק. מאחר שכיבוש המבצר היה קשה יותר מכפי שציפו תחילה, הקשיים שנוצרו לאחר מכן בגלל שינוי צירי התנועה גרמו לכך שהכוחות שהיו צריכים לעבור את המרחק הגדול ביותר לעבר העמדות הסוריות נתקעו מאחורי שיירות הספקה שחצו את גשרי הזרני. תנועת הכוחות התעכבה והתנהלה לאיטה כתוצאה משינויי הצירים, והם לא הצליחו להגיע לאזור המטרות שהוקצה להם. שיף ויערי אומרים כי :

⁴⁴ ראה: Richard Gabriel, *Operation Peace for Galilee: The Israeli-PLO War in Lebanon* (New York: Hill and Wang, 1984), עמ' 75.

למרות שהמהלך בציר המרכזי היה תמרון חיוני ביותר בתכנית המערכה, נוצר רושם שלא הזדרזו להפעיל את הכוח הזה... רק 15:30 - קיבל תת-אלוף עינן היתר לחצות את הגבול ולנוע צפונה. עוד בטרם החל לנוע כבר פיגר הכוח, בהשוואה לכוחות האחרים, בכחמש שעות... פחות מחצי שעה לאחר שהכוח החל בתנועה, כשהחוד נמצא כבר במובלעת של חדאד בלבנון, קיבל הוראה מהפיקוד כי חציית הגבול לא תהיה דרך גשר חרדלה שממזרח, שם נמשכה הלחימה, אלא דרך גשר עקיה. היה עליו לסוב לאחור, פירוש הדבר היה נסיעה עוקפת ממושכת ביותר כדי לשוב ולעלות על הציר המרכזי מצפון מזרח לנבטיה. על הכוח שנועד לציר המרכזי היה עתה לנוע בעקבות כוח אחר שקדם לו - אוגדתו של אביגדור קהלני -... במקום לרוץ במהירות צפונה השתרך עתה הכוח של הציר המרכזי אחרי משאיות התחמושת והמכליות של הכוח שלפניו. כך אבד עוד לילה יקר. כאשר השתחררה החטיבה המובילה של הכוח המרכזי מהפקק והגיעה אל סמוך לנבטיה וערב-סלים, היה עליה לתדלק אחרי תנועה ממושכת, ואחר המשיכה בציר המרכזי צפונה. בעקיפה זו אבדו לכו כ-12 שעות תמימות. היה זה אולי קריטי ביותר לכו, שבתנועתו המהירה לעבר שטחי מפתח חיוניים, צריך היה להקדים כוחות סוריים ולערער את בטחונו של הפיקוד הסורי. ביום הקרבות הראשון היתה החזית עם הסורים בגזרה המזרחית [עמק הבקאע] שקטה כמעט לחלוטין. צה"ל נמצא בתהליך של ריכוז כוחות.⁴⁵

כיוון שכך, לא הגיע הכוח לעמדותיו בשתורה עד 10 ביוני, המועד שבו היה אמור לנוע דרומית-מזרחית, לאורך כביש ביירות-דמשק, לעבר סולטן יעקב, שם היה צריך לחבור עם הכוח שנע צפונה בעמק המזרחי ביותר, ולהביס את הכוח הסורי בתנועת מלקחיים משני כיוונים. כל התכנית נחשפה והשתבשה אפוא. הכוח המשוריין הישראלי שנע במעלה העמק המזרחי נפגע קשה בקרב העז באזור סולטן יעקב, שבו נאלץ להילחם לבדו. יתר על כן, התגבורת העיקרית, בפיקודו של בן-גל, הגיעה רק עד ינטא, במקום לג'ידת ג'בוס מצפון וממזרח לינטא, בגלל העיכוב.⁴⁶ במקום לכתר את הכוחות הסוריים בסולטן יעקב, התמודדו כוחות צה"ל עם הכוח הסורי שתוגבר בדיוויזיה 2, שהיתה מוצבת בסוריה, מעבר לגבול, על כביש ביירות-דמשק.

כך או כך, המלחמה הסתיימה כשהמלאכה לא הושלמה. אש"ף המשיך להיאחז בביירות באחיזה רופפת. סוריה, שספגה מהלומה אסטרטגית בלבנון, פנתה לדרך הטרור וההתשה, בניסיון להיחלץ מתבוסתה. בחודשים ובשנים שאחרי המלחמה היה צריך אפוא לקבל החלטות צבאיות חשובות כדי לבסס את הנצחון: צריך היה לסלק את אש"ף לחלוטין מלבנון, והיה צריך לאיים על המשטר בסוריה, אם זה ימשיך במעשי איבה.

ישראל עשתה רק חצי עבודה. בספטמבר 1982 נכנסה ישראל לביירות וכפתה את גירושו של אש"ף מלבנון. מהלך זה חיסל את אש"ף, למעשה, ככוח פוליטי. במקום גלותו, בטוניס, שקע אש"ף בעשר שנות פילוגים, ונדחק לשוליים. 1992-1993 - עמד על סף כיליון מוחלט והיעלמות מן הזירה, ולא יכול היה לעשות דבר כדי להציל את עצמו.

סוריה, לעומת זאת, אמנם לא היתה אחרי המלחמה במצב טוב בהרבה בהשוואה לאש"ף, אבל התהפוכות הפוליטיות הגוברות בישראל אפשרו לה להפוך את תבוסתה בלבנון, לאט לאט, לנצחון. הסיעות והאנשים בישראל שלא היו מוכנים להשלים עם הרוח החדשה המפעמת בציונות תחת שלטון הרוויזיוניזם, וביניהם גם אנשי צבא, חלקו על החזון האסטרטגי של שרון. הסימנים הראשונים לכך הופיעו עוד לפני המלחמה, כאשר מפקדי יחידות מסוימות בצה"ל מתחו ביקורת פומבית על שר הבטחון משום ששקל אפשרות של מלחמה בסוריה. בשלב השני של המלחמה, בספטמבר 1982, ניצב צה"ל בפני בעיה שלא נתקל בה מעולם: מרד. זו הפעם הראשונה בתולדות ישראל נמצאו מפקדים שמתחו ביקורת פומבית על הממשלה ערב לחימה וסירבו להכניס את כוחותיהם לקרב; במקום זאת,

⁴⁵ יערי ושיף, *Israel's Lebanon War*, עמ' 117.

⁴⁶ שם, עמ' 174.

העדיפו להתפטרו. אחד הקצינים שהתפטרו, אלי"מ אלי גבע, היה אמור לפקד על הכוח שייכנס לביירות. אחרים מבין הקצינים האלה, כמו עמרם מצנע, למשל, מילאו לאחר מכן תפקיד מרכזי בענייני הפלשתינאים בימי ממשלת העבודה, זו שחתמה על הסכם אוסלו ב-1993.⁴⁷

מבחינה פוליטית, עלייתם של הרוויזיוניסטים לשלטון ב-1977- היתה ריקה מתוכן. שבעים שנות ממלכתיות סוציאליסטית יצרו בישראל אליטות תרבותיות, חברתיות, כלכליות, ממשלתיות וצבאיות שהחזיקו בידן די כוח כדי לנהל סדר יום שונה מן היסוד מזה של הממשלה הנבחרת.⁴⁸ הפוליטיקה הישראלית לא חדלה לתסוס ולבעבע גם אחרי שתנועת העבודה הציונית איבדה את השלטון בישראל.⁴⁹ לא זו בלבד שקצינים בכירים התפטרו תוך כדי המלחמה וערערו את מורל הכוחות, אלא שמאמרי מערכת בעיתונות חבטו בממשלה ללא הפוגה, קציני צבא שהתפטרו ארגנו הפגנות בתל אביב, ותנועת שלום, שכללה אנשי אליטה ישראלים שהיו מוכרים בעולם (מפני שהמלומדים והעיתונאים שהתנכרו למולדתם היו כולם תוצר של מערכת תנועת העבודה הציונית ששלטה בישראל), שנציגיה המשיכו לפעול נגד הממשלה גם כששהו בחוץ לארץ, והזמינו לחצים בינלאומיים על ישראל בחיפוי מקומי. חשוב מכך, הממסד של תנועת העבודה הציונית טרח ועמל לכפות על הרוויזיוניסטים את התפיסה שלו לגבי מלחמה ונצחון. הם יהיו מוכנים לקבל אך ורק מלחמת מגן טהורה. המחנות שצידדו במלחמה בלבנון ושהתנגדו לה שיקפו, למעשה, את השסע בישראל בין אלה ששאפו לחולל שינוי אסטרטגי יסודי של הקיפאון שהשתרר אחרי 1967, לבין אלה שביקשו להשיב על כנו את המצב האסטרטגי הנוח שהסתמן לראשונה אחרי סיומה של מלחמת ההתשה.

בסופו של דבר, הציונים הרוויזיוניסטים חסרו את הכלים לחולל שינוי יסודי בקרב האליטה התרבותית, הצבאית, הפוליטית והכלכלית בישראל.

הויתור על היוזמה האסטרטגית אחרי 1983

רעיונותיו של מנחם בגין וכוח הרצון הפוליטי שלו היו עיקרה ולבה של התנועה הרוויזיוניסטית. לאחר שבגין התפטרו, אחרי שש שנות כהונה, התחדשו התחלואים הפוליטיים והנסיגה האסטרטגית של ישראל. בשנות השבעים טיפחה סוריה טרור לאומני פן-ערבי חילוני ותמכה בו, בסוף שנות השמונים ובשנות התשעים החלה לטפח טרור איסלאמי פונדמנטליסטי. אבל בניגוד לסוף שנות השבעים ותחילת שנות השמונים, ישראל לא השכילה לגבות מסוריה מחיר תמורת הטרור. אחת הסיבות לכך, שהתבהרה היטב אחרי 1992, היא שכאשר ישראל מגיבה על התקפות טרור, החיזבאללה משיב מיד במטחי קטיושות מלבנון על יישובי הצפון, וישראל אינה שוקלת כלל אופציות

⁴⁷ עמרם מצנע היה אלוף פיקוד המרכז בתחילת האינתיפאדה, ועד 1992-1993.

⁴⁸ כל זה נכון גם היום, אחרי חזרת הליכוד לשלטון, ב-1996. ראה: דניאל דורון, "The Year of Hating Bibi", וול סטריט ג'ורנל, 8 בינואר 1998.

⁴⁹ הדבר הומחש בצורה הטובה ביותר במאמרו של ארי שביט, לשעבר מראשי "שלום עכשיו", שפורסם לאחרונה. הוא תקף בחריפות את השמאל הישראלי בשל אי יכולתו להשלים עם כישלונו, ומשום שהוא מנהל מסע שנאה והסתה "לא מוסרי", ויוצר "אווירת לינץ' על ידי אספסוף" נגד ראש הממשלה נתניהו. ראה: ארי שביט, "מדוע אנחנו שונאים אותו [את נתניהו]: הסיבה האמיתית", הארץ, 26 בדצמבר 1997.

לבנון, מפני שהם איבדו את הבטחון שישראל תמשיך להחזיק בדרום לבנון.⁵⁰ אילו צבאיות לסילוקו. לאחר שסוריה חזרה ונטלה את היוזמה האסטרטגית, השתררה מבוכה בצד"ל, המסייע לישראל בדרום רצתה ישראל לנסות ולשנות את המצב החמור הזה, היה עליה לפגוע לא רק בחיזבאללה, אלא גם בסוריה. אבל מהלך כזה היה מתפרש כהודאה שתהליך השלום, בחסותה של ארצות הברית אינו אלא חוכא ואיטלולא. לפיכך, מאחר שישראל גמרה אומר לעשות הכל כדי למנוע קרע עם ארצות הברית, הצליח החיזבאללה לשמור את היוזמה בידו.

אוסלו וספיחיה

הסכמי אוסלו, שכמוהם כהצעת כניעה ללא תנאי מצד ישראל, היו תוצאה הגיונית מן הנסיגה האסטרטגית אחרי מלחמת 1982. ישראל, שמאז 1984 לא הצליחה לבלום את שקיעתה, הגיבה למעשה על כל מצב קשה שהתהווה בנסיגה חד צדדית. הכוונה למספר נסיגות מרוב שטחה של לבנון, ואחר כך מרצועת עזה, אחר כך מרוב שטחי הגדה המערבית, ועתה לאט לאט גם משאר חלקיה. אוסלו עוררה אפילו את השאלה על אילו חלקים מירושלים תוותר ישראל.

אבל אין ספק שהגיון התהליך - ויתורה של ישראל על היוזמה האסטרטגית, יוביל אותה הלאה. לאחר חתימת הסכמי אוסלו טענה ממשלת ישראל שהם משקפים את עצמתה של המדינה. ישראל הניחה שמעמדת עוצמה יהיה בכוחה להקפיא את התהליך, או אפילו להפסיק אותו, בכל פעם שהוא יסטה מהמסלול. אחרי ככלות הכל, בתחילת תהליך אוסלו היה מצבו של ערפאת בגדה המערבית וברצועת עזה דומה מאוד למצבו בירדן בשנים 1965-1964, ובלבנון אחרי הסכם קהיר מ-1969 - הוא הצליח להתקיים רק בחסדי מארחיו. אבל יש לזכור שבתוך שנים ספורות התקיימו מארחיו בחסדיו. הגיונו של התהליך קבע שבעקבות אוסלו ישתלט ערפאת גם על הגדה המערבית.

למעשה, ערפאת נטל לידי את היוזמה האסטרטגית. תחילה יכול היה אש"ף לאיים על ישראל לכל היותר בחידוש האינתיפאדה. ב-1993-1994 לא היה ברור אפילו אם אש"ף מסוגל לחדש את האינתיפאדה, מפני שהאינתיפאדה הראשונה דעכה מאליה זמן רב לפני שאש"ף "הסכים" להפסקת אש.⁵¹ אבל חמש שנים אחרי אוסלו צבר כבר ערפאת כל כך הרבה כוח עד שיש ביכולתו לפתוח במלחמה קונוונציונלית כמעט, כל עוד לא יחזור צה"ל לגדה המערבית. אחד הביטויים לכך הוא התפוררותה הפתאומית של רשת המודיעין של ישראל בקרב הפלשתינאים, לאחר 15- אלף סוכנים, שהבינו לאן הרוח נושבת, התפטרו מתפקידיהם.⁵²

כיצד קרה שישראל הניחה למצב כזה להתהוות? מדוע אין היא יכולה לחלץ את עצמה מן החולי הזה? מדוע אין היא מצליחה להפוך את נצחונותיה הצבאיים להישגים פוליטיים, וכיצד מצליחים הערבים לתרגם את התבוסות הצבאיות שלהם לנצחונות פוליטיים?

⁵⁰ במרץ 1996 ערקו כ-20 אחוזים מאנשי צד"ל, תוך שבועות מעטים, והצטרפו לשורות החיזבאללה, כפי שהודה אורי לוברני, מתאם הפעולות של ישראל בלבנון. ראה: נקודה עפרה, 27 במרץ 1996, עמ' 24.

⁵¹ אפילו אש"ף מודה בפרסומיו שהאינתיפאדה הסתיימה ב-1991, זמן רב לפני אוסלו. "האינתיפאדה, שהתנהלה מ-1987 עד 1991 בשטחים הפלשתינאיים הכבושים...": "שלושים שנות כיבוש", *Palestine at the UN*, (פרסום רשמי של משלחת אש"ף באו"ם), כרך 2(5), מאי 1997, עמ' 1.

⁵² Shyam Bhatia, "Void Left by Collapse of Informer Network," *Washington Times*, September 14, 1993

שום כמות של נשק לא תחפה על אבדן הרצון של אומה. "החרצופים", תכנית הטלוויזיה הפופולרית ביותר בישראל ב-1997, מלמדת עד כמה נשחק המורל בישראל בגלל תהליך השלום. אחת הדמויות, מקק המייצג את הנער הישראלי הממוצע, משיב לאביו, שהתאכזב מסירובו של בנו ללכת בעקבותיו ולהתנדב ליחידת עלית בצבא: "למה שאני אלך? חצי מהזמן אומרים לנו שאף פעם לא תהיה עוד מלחמה מפני שיש שלום; ובחצי השני של הזמן, אומרים לנו שאם תהיה מלחמה, זו תהיה אשמתנו ושלא כדאי להילחם". מאמצי השלום מטשטשים את ההבדלים המוסריים בין אומות ומחליפים את הפטריוטיזם, קרי: הגנה על אינטרסים לאומיים, ביישוב סכסוכים, קרי: חיפוש פשרה ושלום כערך הפוליטי הנעלה ביותר. זוהי גישה מעוותת. האויב חדל להיות הזר המאיים בנשק בידו וקורא תיגר על עקרונותיה של האומה, והוא נעשה היריב הפוליטי מבית, הזוכה לכינוי "אויב השלום".

אצל הפלשתינאים, לעומת זאת, הפער נשאר בין הפלשתינאי ליהודי, ולא בין מחנה השלום למחנה מתנגדי השלום. ערפאת עצמו יודע שהוא יקום או יפול על פי כרטיס הביקור שלו כמנהיג לאומי פן-ערבי, ולא כ"עושה שלום". ועל מנת להבטיח את מעמדו הלאומי, הוא יאמץ אל חיקו אפילו את החמאס והג'יהאד האיסלאמי, בני עמו "מתנגדי השלום", ולא יילחם בהם. וכשערפאת צובר כוח ומגייס את צבאו, הוא משיג חופש פעולה גדול עוד יותר המבסס את מעמדו הלאומי, מפני שהוא מציק לישראל וחושף את נסיגתה האסטרטגית בגלל מעשיו, כשהיא חובטת בחוסר אונים ומנסה להגיב. וכך, ככל שגייבריל רגיוב (ראש מנגנון הבטחון המסכל של ערפאת בגדה המערבית) מקים כוחות מבוססים היטב בכל רחבי הגדה המערבית, ומצליח לצוד ולעקור מן השורש את הסוכנים הישראליים המעטים שעוד נשארו שם, כך נעשית הרטוריקה של אש"ף, ואפילו של ערפאת, חריפה יותר וכך נעשה התיאום בין אש"ף לחמאס רציני וגלוי יותר.

קיצורו של דבר, כל עוד לא תהיה ישראל מוכנה לחדש את המלחמה ולהסלים אותה עד לרמה שבה תהיה ידו של צה"ל על העליונה (פלוישה מחדש לשטחים), לא תהיה לישראל בררה אלא להמשיך ולהשלים עם העובדות המוגמרות שיוצר אש"ף.

אוסלו והסביבה האזורית

הממשל ההאשמי בירדן, הנתון לאיומי הדחה מצד אש"ף של ערפאת מאז 1970, ראה את ישראל, מסורתית, כבעלת בריתו בשמירה על ביטחון הפנים, בניהול משותף של הקהילה הפלשתינאית בשתי גדות הירדן, ובפריסת מטרייה אסטרטגית מול מעצמות אזוריות אחרות, כגון סוריה. גישה זו הומחשה בצורה הטובה ביותר באירועי "ספטמבר השחור", ב-1970, כאשר חוסיין המלך, שעמד בפני מלחמת אזרחים והתערבות סורית, גירש את אש"ף מארצו וגייס לעזרתו את ישראל, כדי שתפעיל את חיל האוויר שלה נגד סוריה. בטווח הארוך, כל אסטרטגיה ישראלית תכליתית תצטרך להביא בחשבון קשרים הדוקים עוד יותר עם ירדן ההאשמית. אלא שמדיניותה של ישראל בתהליך השלום ערערה את מעמדה של ירדן בריבותה עם אש"ף ועם סוריה, מפני שהעניקה לאש"ף סמכויות בגדה המערבית והציעה לסוריה ויתורים טריטוריאליים. מספר אישים מרכזיים במפלגת העבודה החלו אפילו לקרוא בגלוי שישראל תצדד בהשתלטותו של אש"ף על ירדן!⁵³

מדיניותה של ישראל בתהליך השלום משפיעה על המצב הפנימי בירדן. ככל שאש"ף מבסס את אחיזתו בקרב הפלשתינאים בגדה המערבית, כך צובר ערפאת השפעה גדולה יותר גם בקרב הפלשתינאים בגדה המזרחית, וכך הולך חוסיין ונחלש. למעשה, ישראל מסייעת לערפאת - בניגוד לכל היגיון אסטרטגי - במאבקו נגד חוסיין, מפני שהיא מאפשרת לאש"ף להסתגן בחזרה לירדן דרך הגדה המערבית. ישראל דוחפת את ירדן בחזרה למצב של אי שקט פנימי, כמו זה שהיא הצליחה לדכא ב"ספטמבר השחור", 1970-, במאמץ רב ובמחיר כבד.

אבל זו אינה התוצאה היחידה מהתחזקותו של ערפאת. ערפאת, צדאם חוסיין ואסד תפסו שירדן נעשית מבודדת ונחלשת יותר ויותר, ועשו יד אחת לערעור המשטר בירדן ולחרחור מלחמת אזרחים. בייאוש, נאלץ המלך ההאשמי לחזור אל האופציה היחידה שנותרה לו, ככל שהיא נבובה וריקה מתוכן - רטוריקה לאומנית ערבית והתפייסות עם עירק. שינוי זה יהיה מהלומה אסטרטגית חמורה לא רק לישראל, אלא גם לארצות הברית.

לאחר שאש"ף צבר כוח, הוא המשיך לטפח את הברית עם צדאם חוסיין, שלא נותקה מעולם, וקרא לברית של סוריה, אש"ף, אירן ועירק, שתתייצב מול ישראל ותורכיה. אש"ף אירח ועידה שבה אימץ אל חיקו את האופוזיציה האיסלאמית הפלשתינאית האחראית לגל הטרור האחרון בישראל.⁵⁴ ראש מנגנון הביטחון של אש"ף הודיע שיעדי האופוזיציה האיסלאמית זהים ליעדיו של אש"ף, קרי: השמדת ישראל. לבסוף, ערפאת החל להשתמש גם בסמלים מימי המלחמה הקרה, והכריז שהמהפכה הפלשתינאית צריכה לשאוב את כוחה מהמהפכה הסנדיניסטית בניקרגואה, 1979-.⁵⁵

בקיץ 1997 הציב ערפאת את ממשלתו מחדש במרכזו של מחנה סירוב אנטי-אמריקני. הוא סבר שאינו זקוק עוד להסכמתה של ישראל או לתמיכה אמריקנית כדי להגשים את מטרותיו האסטרטגיות. אכן, נאה ויאה שהסכם אוסלו כונה "תהליך" ולא "אמנה"; אמנות מבטאות מסקנות סופיות. אבל "תהליך השלום" הוא בגדר נסיגה אסטרטגית תלויה ועומדת מבחינתה של ישראל.

הנסיגה האסטרטגית של ישראל מולידה גם נסיגה דיפלומטית. במקום לחזק את הקשר עם ארצות הברית, "תהליך השלום" תרם רבות להתרופפותו. בזמן משבר המנהרה בירושלים, בספטמבר שעבר, האשימה ארצות הברית את ישראל, זו הפעם הראשונה מאז 1956, בהתגרות שהביאה לאלימות מצד הערבים. ב-1997 ניצבה ישראל, זו הפעם הראשונה, בפני לחצים אמיתיים לא לבנות בירושלים המזרחית, שעה שכל ממשלה בישראל בנתה שם בעבר, כמעט בלי כל תגובה. הבעיה היא שההנחה כי ויתור על שטחים מחזק את התמיכה הדיפלומטית, היא הנחה מוטעית מן היסוד. עם כל איום באלימות, ממהרת הקהילה הבינלאומית, לרבות ארצות-הברית, להוציא מישראל ויתורים נוספים. הסיבה לכך פשוטה: הקהילה הבינלאומית מתעניינת ביציבות יותר מאשר בגמול הולם למדינות פרו-אמריקניות. כל ויתור מחזק יותר את ערפאת, וככל שערפאת ישאב עידוד נוסף לאיים בהתפוצצות, כך תעמוד ישראל בפני לחצים גוברים לוותר. ויתוריה של ישראל פשוט מאיצים את הלחצים הבינלאומיים.

⁵⁴ על הברית: ראה ג'יי בושינסקי, "Arafat Said Trying to Forge New Eastern Front", ג'רוזלם פוסט, 8 ביולי 1997. על אימוץ החמאס: Joel Greenberg, "Arafat Joins Islamic Militants", ניו יורק טיימס, 21 באוגוסט 1997.

⁵⁵ יאסר ערפאת, Israel on Line, מבזק, 8 ביוני 1997.

היקף הבעיה

לפני שבע שנים התייחסו מנהיגי של ישראל בביטול לחזונו של ערפאת על הדגל הפלשתינאי המתנוסס על ירושלים, וראו בו מקסם שווא. כיום פועלים כוחות הביטחון של ג'יבריל רג'וב באין מפריע בירושלים, וממשלת ישראל מגנה יהודים הקונים נכסים בעיר ופוגעים באש"ף. המופתי של ערפאת עומד על הר הבית וקורא להשמדת העם היהודי, באין מפריע, וממשלת ישראל מבקרת קשות אזרחים ישראלים על שהם מרגיזים את אש"ף.

מנהיגי ישראל, ובייחוד בצד השמאלי של המפה הפוליטית, אינם חולקים כמעט על דעתם של הערבים שישראל היא אומה שוקעת, שאיבדה את רצון הלחימה שלה. אהוד ברק, מנהיג מפלגת העבודה, אמר באוגוסט 1997: "אנחנו אמנם החזקים יותר, אבל איננו הגורמים היחידים... הזמן לא עומד מלכת כשרוצים בכך. והזמן אינו פועל בהכרח לטובתנו".⁵⁶

מדיניותה הצבאית של ישראל התאפיינה גם בהשלמה וברוח כנועה, בגלל סדרי העדיפויות של האליטה הישראלית. יוסף אלפר, מנהל המשרד הישראלי של "הוועד היהודי האמריקני", אמר על לבנון: "במלחמה נגד הטרוריסטים ובלחימה ברמת עצימות נמוכה נגד גורמים אחרים שנכפתה עלינו, אין שום קרבות אסטרטגיים מכריעים, והניצחונות יאלצו ללוש, בסופו של דבר, צורה פוליטית [כך - דיפלומטית]".⁵⁷ ח"כ יעל דיין, בתו של משה דיין, אומרת כי הערובה היחידה לביטחון היא שלום, ודובר של הממשלה הקודמת אמר כי "רבין היה הראשון.... שהבין שיש לנו כאן בעיה חמורה ביותר, ושתהליך השלום הוא המוצא היחיד. עכשיו מתחילים ישראלים רבים להשלים עם העובדה שבאמת אין פתרונות קלים".⁵⁸

למרבה התדהמה, ב-28 בינואר 1997 דיווח היומון הארץ, כי הבעיה השנויה ביותר במחלוקת שבה נתקל צה"ל בעזה היא אם מותר לחיילים לירות באוויר כדי להרתיע טרור; קצין אחד הועמד לדין צבאי מפני שעשה כך, ואמר לחייליו לעשות כמוהו אם ייתקלו במסתננים החוצים את הגבול מעזה לישראל.⁵⁹

ובאזור השרוי עדיין במצב מלחמה, הכריז ראש ממשלת ישראל ב-1995 כי הוא מתכנן למקם את התשתיות הבסיסיות של ישראל מחוץ לגבולות ארצו, מפני שתהליך השלום מגמד את ישראל. הוא אמר: "הממשלה צריכה לשאוף לשמור על חלק גדול ככל האפשר מהתשתיות הבסיסיות מחוץ לגבולות ישראל. זה יכלול נמלי תעופה, מסילות ברזל וכבישים ראשיים.... אם תפרוץ מלחמה, נטפל בזה. מנין היא תבוא - מירדן, ממצרים? יש לנו שלום אתן. אנחנו

⁵⁶ אהוד ברק, "ריאיון עם ברק", *Liberation Paris*, 22 באוגוסט 1997. גם יצחק רבין שם לב לכך, עוד ב-1992. אחרי אחת מהתקפות הטרור, במקום לשפוך את זעמו על התוקפים, התנפל רבין על הקרבנות, ואמר: "סכינאי אחד מסוגל לרוץ ברחובות עיר בישראל ולדקור שמונה, עשרה אנשים. היכן הציבור הישראלי? האם הוא איבד את יכולתו להגיב? אני מדבר על מישהו שחמוש רק בסכין". ראה: *Mideast Mirror*, 24 במרץ 1995, עמ' 5.

⁵⁷ מצוטט אצל סרג' שמאן, "What Now?", ניו יורק טיימס, 7 בספטמבר 1997.

⁵⁸ שם.

⁵⁹ הארץ, 28 בינואר 1997.

צועדים בנתיב השלום. איש לא יאיט את הקצב".⁶⁰ והדברים נאמרו אחרי שבוע הטרור החמור ביותר בתולדות ישראל.

מדוע נקלעה ישראל לסחרור אסטרטגי?

התנועה הציונית היתה בשליטתה של תנועת העבודה מאז תחילת שנות העשרים של המאה שלנו. לתנועה זו היה מסר פוליטי נמרץ - סוציאליזם. בעיני תנועת העבודה, מטרתה הפוליטית של הציונות היתה לערוך ניסוי סוציאליסטי, על בסיס חקלאי. ניסוי זה אופיין יותר מכל על ידי התנועה הקיבוצית, שהתמקמה בעיקר בצפון ארץ ישראל ובדרומה. בעיני הרוויזיוניסטים, דהיינו - ז'בוטינסקי, ויורשו בגין, מטרתה הפוליטית של הציונות היתה החזרת העם היהודי לארץ אבותיו, שאופיינה יותר מכל על ידי השיבה לירושלים ולשטחי יהודה ושומרון, ובוספו של דבר - לכל ארץ ישראל ההיסטורית. בגין השתית את רעיונותיו על התנ"ך ועל הדת היהודית; ז'בוטינסקי התמקד יותר ברעיונות לאומיים ליברליים ורומנטיים, שנמזגו לתוך המסורת ההיסטורית היהודית. ההבדל בין המטרות הפוליטיות של תנועת העבודה לציונות הרוויזיוניסטית הוביל לשתי אסטרטגיות נפרדות במלחמת העצמאות. האצ"ל הרוויזיוניסטי התמקד במרכז הארץ, שבלב לבו - ירושלים, בעוד שארגון ה"הגנה" של תנועת העבודה התמקד בהגנת הקיבוצים המבודדים, שנמצאו בעיקר בשולי הארץ, בצפון ובדרום.

תנועת העבודה הציונית, שהשתלטה על כל מוסדות המדינה, לרבות הצבא, הכתיבה את סדר היום הלאומי בהתאם למטרותיה הפוליטיות. ה"הגנה", הארגון הלוחם שבראשו ניצבה תנועת העבודה הציונית, הטביעה את אלטלנה, אנייה שהביאה נשק לאצ"ל, הארגון הלוחם שבראשו עמדה הציונות הרוויזיוניסטית, וכך ביססה את מעמדה כסיעה השולטת בצה"ל, שהיה אז בחיתוליו. יתר על כן, מאחר שתנועת העבודה הקימה משטר ממלכתי ששלח את זרועותיו לכל עבר, אפשר לומר שההיסטוריה של מדינת ישראל בין 1948 ל-1977, כולל האסטרטגיה הצבאית שלה, מקבילה וזהה להיסטוריה של תנועת העבודה הציונית. בשנות השישים הביא הסוציאליזם שהנהיגה תנועה זו לקיפאון בחברה ובכלכלה, שהתאפיין בירידה גדולה מהארץ. אבל לאחר שהסוציאליזם המעשי החל לקרטע, פחת גם ערכה של השאיפה להגשמת יעדים פוליטיים סוציאליסטיים, שהיו אבן הפינה לטעם קיומה של המדינה. הנשארים מאחור פנו אפוא פנימה, באורח בלתי נמנע, ואיבדו את הרצון להילחם.

מלחמה ודיפלומטיה כאחת מכוונות להגשמת יעדים פוליטיים, במקביל לפגיעה באויב. רבות משכונותיה של ישראל, ובעיקר אש"ף, הקפידו לשמור על הבנה בהירה וברורה בנוגע לבוננות זו. הם המשיכו לעקוץ את ישראל ולחבוט באמונות היסוד שלה. תנועת העבודה הציונית, לעומת זאת, מעולם לא גיבשה תכנית ברורה כיצד לגרום לכך שהערבים ישלימו עם עובדת קיומה של ישראל. מאחר והתנועה דגלה ברעיונות השלום המרקסיסטיים, היא קיוותה ש"מצעד ההיסטוריה" יגרום לכך שהעולם הערבי ישלים עם הלגיטימיות של ישראל. אבל אחרי מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט נגוזו החלומות על שיתוף פעולה יהודי-ערבי. האסטרטגיה של תנועת העבודה הציונית הפכה לסדרה של ניצחונות בשדה הקרב שהעניקו לישראל ארכה לחיים, עד ש"הכוחות ההיסטוריים" העולמיים ישפיעו, כך קיוותה, על העולם הערבי.

⁶⁰ ג'רוזלם פוסט, 20 באוקטובר 1995.

בשנות החמישים קיוו הסוציאליסטים הישראליים שהסוציאליזם בעולם השלישי יפעל את פעולתו. בשנות התשעים, תנועת העבודה הציונית מאמינה שוב שיעלה בידה לזרז את בוא השלום אם תציע לעולם הערבי הדרכה ועזרה, כדי לסייע לו להתיישר עם "מגמת השבוע" - סוציאליזם ועל-לאומיות נוסח האיחוד האירופי. אבל בגלל חוסר יכולתה של תנועת העבודה הציונית לגבש אסטרטגיה שתביא שלום מלבד להציע לעולם הערבי את האפנה האירופית האחרונה, היא מעולם לא התמקדה בתנאי העיקרי לתחרות אסטרטגית, דהיינו, כיצד לגבש את מטרותיה הפוליטיות העיקריות תוך פגיעה במטרות הפוליטיות העיקריות של האויב, עד שזה ישלים אתה. תנועת העבודה הציונית אינה מסוגלת לעשות זאת. לדעת המאורות הגדולים ביותר של העבודה, וביניהם שמעון פרס בספרו "מזרח תיכון חדש", יש לוותר כליל על הרעיונות המסורתיים של ביטחון לאומי, ואפילו של ריבונות לאומית:

לא אני שיניתי את הדרך מן התפיסה המסורתית של ביטחון לאומי, הנשענת בעיקר על צבא ומערכות נשק, לתפיסה המודרנית, המבוססת בהכרח על הסכמים פוליטיים ומאמצת שיקולי ביטחון וכלכלה בינלאומיים. העולם הוא שהשתנה.... השיקולים הפיזיים של האסטרטגיה המסורתית - מכשולים טבעיים, מבניים מעשי ידי אדם, גיוס כוחות, היערכות בשדות הקרב - אינם רלוונטיים עוד.... קיימת גישה חלופית: הסכמים דו-צדדיים ורב-צדדיים.

ארגונים פוליטיים לאומיים אינם יכולים עוד להגשים את המטרה שלשמה הוקמו, כלומר, לספק את צורכי היסוד של האומה.... יום אחד, המודעות האישית והזהות האישית שלנו יתבססו על מציאות חדשה, ויתברר לנו שחרגנו מן הזירה הלאומית....

ייתכן אפוא שהיום הולכת ומתבססת אזרחות מסוג חדש, עם זהות אישית חדשה.... יבשת האם [אירופה המערבית]... עומדת על סף מציאות בינלאומית חדשה.... הלאומנות הפרטנית באירופה המערבית הולכת ונעלמת, והרעיון של 'אזרח העולם' צובר תנופה.⁶¹

מכיוון שמנהיגיהם אינם מעלים על דעתם לגלות מחויבות ללאומיות, החלו גם הישראלים עצמם לדון עכשיו בשאלות של 1948 (האם ישראל צריכה להתקיים), ולא בשאלות של 1967 (מה צריכים להיות ממדיה של המדינה). לאחר הנחתת מהלומה זו על הציונות, ולאחר ששאלות 1948 נפתחו לדיון מחודש, היה זה רק טבעי שאש"ף הוכנס לתמונה וחולץ מתהום הנשייה ב-1992-1993. אש"ף מייצג את הטענה הערבית שישראל אינה צריכה להתקיים. העיתונים המצריים שהבחינו בהתמוטטותה של הציונות צדקו, אבל רק חלקית: מיתוסי היסוד של תנועת העבודה הציונית מתמוטטים. ההיבט הסוציאליסטי ומטרות תנועת העבודה הציונית הם שנכשלו כישלון חרוץ. האליטות שעסקו בענייני הביטחון הלאומי, קרי: הקבוצות שהמוטיבציה שלהן היתה הגדולה ביותר, שהעריכו מאוד את מטרות קיומו של הצבא, וששלחו את הטובים והמבריקים שלהן לצבא, השתנו מן היסוד בסוף שנות התשעים. בתקופת הקמת המדינה נמנתה רוב האליטה של צה"ל עם התנועה הקיבוצית. בסוף שנות התשעים נמנה חלק ניכר מאליטה זו עם המחנה הדתי-לאומי, מעל ומעבר לחלקו היחסי באוכלוסייה. הציונות החלה לפתח לעצמה בסיס חדש. אבל הבסיס הזה אינו שולט במדינה, ואופיו טרם עמד במבחן. כל עוד זה לא יקרה, תמשיך ישראל להימצא בנסיגה אסטרטגית.

סיכום: הציונות והעם היהודי על פרשת דרכים

מטרת הציונות היתה לקדם את העם היהודי מעבר להישרדות גרידא, בחזרה אל עולם המדיניות, ולהיות עם ככל העמים. בסיכומו של דבר, היתה זו תשובה לבושה של העם היהודי מן המצב שאליו נקלע, כפי שבאה לידי ביטוי רהוט, אם כי מר, מפי אחד מגדולי המשוררים של הציונות, חיים נחמן ביאליק, בשירה "עיר ההרגה":

אחיך בני עמך ובני בניהם של המכבים... מנוסת עכברים נסו ומחבא פשפשים החבאו וימותו מות כלבים שם באשר נמצאו... וגדול הכאב מאד וגדולה מאד הכלימה - ומה משניהם גדול? - אמר אתה בן אדם!...⁶²

מה צריך להיות, אם כן, אופייה של האומה היהודית?

לישראל אין כיום כל יעד פוליטי, והיא נותרה רק עם השאיפה להישרדות אישית, ואפילו לא בהכרח הישרדות לאומית (המתבטאת בכך שאנשים אינם מוכנים להילחם בשביל קרית שמונה, הסופגת קטיושות מלבנון חדשות לבקרים). אפילו כתבים זרים שמו לב לתוצאות הבולטות לעין של חוסר ההשראה הלאומית והאסטרטגית מצד מנהיגי האומה. פיאמה נירנשטיין, כתבו של לה סטמפה האיטלקי בישראל כתב כי:

הצעירים הישראליים נוטים לתאר לעצמם את עתידם במושגים אינדיווידואליסטיים הרבה יותר מכפי שנהגו רק לפני שנים ספורות. הצבא נפגע מגל בלתי רגיל של סרבני גיוס, וחוסר המוטיבציה בקרב המשרתים בולט לעין. אם בא כבר השלום, מדוע אני צריך להיות האחרון שימות?... בהעדר רציונל מופנם היטב, כמו זה שסיפקה בעבר האידיאולוגיה הציונית - מדוע באמת?⁶³

והדברים ניכרים. דן מרגלית, אחד השדרים והפרשנים הבכירים בטלוויזיה הישראלית, העיר:

הצעיר הממוצע לומד, בבית ובבית הספר, שההגשמה העצמית עומדת בראש סדר העדיפויות שלו. הריקבון החל להתפשט לאחר שההנאה נתפסה כקודמת למחויבות החברתית. האמת ההיסטורית טושטשה ונמחקה... אבל אם היעד שאין בלתו הוא חופי הרחצה בקליפורניה ומסתורי תאילנד, מי יהיה מוכן למסור את נפשו בבוץ של לבנון?⁶⁴

וה-*Jane's Intelligence Review* ציין כי "המזיגה החזקה של לאומיות ואמונה דתית, שהיתה נערצת כל כך

כטעם המטרה הצבאית והמוטיבציה, הולכת ודועכת".⁶⁵

היעד הפוליטי של כל ממשלה הוא ביטוי הזהות הלאומית. תנועת העבודה הציונית, שרוקנה את ישראל כמעט כליל מהיהדות שלה, וצמצמה את הזהות היהודית אך ורק לרמת ההישרדות האישית, הותירה את הישות הפוליטית ללא מטרה רוחנית. אבל ללא מטרה כזאת, מדוע להילחם בכלל? עדיף להימלט. כפי שכתב אחד העיתונאים הישראליים אחרי סדרה של פיצוצים באביב 1996:

במשך השבועיים האחרונים השתבש משהו במנגנון התגובה שלנו. לאחר שפצצה אחת אחרי השניה הפכו מקומות ציבוריים רגילים לאתרי עלייה לרגל של תפילות וזעם, חשו הישראלים תחושה חדשה, ומאוד לא ישראלית.... החברה שלי, טלי, החליטה לשלוח את שתי בנותיה לשהות 'זמן מה' עם משפחתה בארצות הברית. 'המקום הזה הופך לסרייבו', אמרה.... כשהממשלה שלך זורעת מבוכה, הצבא שלך - חוסר החלטיות, ושירותי

⁶¹ פרס, *The New Middle East*, עמ' 33-34, 80-81, 98.

⁶² צוטט: Laqueur, *A History of Zionism*, עמ' 123.

⁶³ Fiamma Nirenstein, "Israel: Hallucinations of Peace," *Commentary*, (July 1995), עמ' 49.

⁶⁴ Blanche, "Is the Myth Fading for the Israeli Army?" עמ' 548.

⁶⁵ שם, עמ' 547.

המודיעין המהוללים - בורות, הציבור יתפורר לפי אינסטינקט ההישרדות האישית.... השבוע שעבר היה היפוכה של אנטבה.... פרס מכנס ועידה בינלאומית על הטרור - מילים, נשקו של חסר האונים. זו הפעם הראשונה בתולדותינו שדומה כי ההגנה העצמית כבר אינה היעד העיקרי שלנו.... ההנחה הבסיסית ביותר של האמנה הלאומית בין ממשל לנתיניו היא שהממשל יבטיח את קיומם. לגבי הישראלים החוששים לצאת מבתיהם, האמנה הזאת שבקה חיים.⁶⁶

כישלונם של תנועת העבודה הציונית ושל היעדים הפוליטיים הסוציאליסטיים שלה השאירו אחריהם חלל ריק בישראל. ללא תחליף, ללא יסודות לגיבוש יעד פוליטי כלשהו, אין לישראל כל בסיס לגיבוש אסטרטגיה להפעלת כוח או דיפלומטיה. היא תישאר כנועה, ומתגוננת באמצעות התחמקות ובריחה. הסיבות לכך שישראל אינה רוצה להישאר עוד בלבנון, שלא לדבר על ירושלים, הן הסיבות המסבירות מדוע ירצה הישראלי המצוי לחפש את ביטחונו האישי במנוסה לנוי יורק. אחד האישים הפוליטיים בישראל, יוסי ביילין, מודה בכך בגלוי, כשהוא אומר שאילו היה הרצל, אבי הציונות, חי כיום, הוא לא היה ציוני, אלא היה מתבולל במערב:

הרצל הרים את דגל הציונות כחלופה היחידה שעמדה בפניו.... אילו היה הרצל נולד היום, כשהתבוללות הפכה לנורמה, הוא מעולם לא היה מייסד את הציונות.... היהודים החילוניים האלה פשוט רצו מקלט שבו יוכלו לחיות בשלום.⁶⁷

וכשם שאבי הציונות נתון להתקפה, כך מותקפת גם פרשת מצדה, אחת מתפיסות היסוד של ישראל. סביב אתר היסטורי זה, המסמל את מקום עמידת הגבורה האחרונה של העם היהודי כשהיה עדיין עצמאי, לפני אלפיים שנות הגלות, פרץ ויכוח. מאות יהודים שהיו נצורים במצדה העדיפו להילחם עד מוות ובלבד שלא לוותר על חירותם ולהיות עבדים ברומא. זכר המתים הללו וכבודם קיים את העם היהודי במשך אלפיים שנות גלותו. כתוצאה מכך, חלק מטקס ההשבעה של חיילי צה"ל, מאז הקמת המדינה, כלל את השבועה "שנית מצדה לא תיפול". העם היהודי יישאר מעתה בן-חורין. ובכל זאת, כיום גוברת בישראל תנועה המתנגדת לביקור באתר. מספר בתי ספר, המזוהים עם תנועת העבודה, ביטלו טיולים למצדה מפני ש"מגיני מצדה היו רוצחים", כדברי אריה ברנע, אחד המנהלים של בתי הספר האלה.⁶⁸ ואחד הפרופסורים באוניברסיטה העברית, שהודה כי פרשת מצדה ניצבת במרכז הזהות הלאומית של ישראל המודרנית, כתב:

יש להגדיר את מצדה כאתר ארכיאולוגי חשוב, אבל חובה לספר את הסיפור האמיתי והמקורי: חבורת שודדים ורוצחים פוליטיים שנמלטו כדי להרוג זה את זה.... היכל מצדה הוא היכל של מוות ושל איבוד לדעת, הסותר כל ערך יהודי, האוהב חיים והישרדות.⁶⁹

חברי כנסת ישראלים משמאל, כמו למשל דדי צוקר, חיזקו את המסר הזה, ואמרו כי "מנהל בית הספר שסירב לבקר במצדה ראוי לשבח בגלל נחישות החלטתו".⁷⁰ אפילו זאב טמקין, מנהל פרויקט מצדה, האחראי

⁶⁶ Yossi Klein Halevi, "The Undoing of the Entebbe Legacy," *The Atlanta Constitution*, March 13, 1996

⁶⁷ יוסי ביילין, הסימפוזיון המיוחד מטעם מכון וושינגטון לרגל מלאת מאה שנה לקונגרס הציוני הראשון, 6 באוגוסט 1997.

⁶⁸ מצוטט במאמרה של מירב נשר, "שני בתי ספר מבטלים את הטיולים שלהם למצדה", *הארץ*, 25 במרץ 1997.

⁶⁹ שם.

⁷⁰ מצוטט במאמרה של מירב נשר, "ישראלים מעטים יותר מבקרים במצדה", *הארץ*, 26 במרץ 1997.

לתחזוקת האתר, הודה כי "מספר הישראלים המבקרים באתר פחת, מפני שהמיתוס של מצדה אינו הולם עוד את הערכים הציוניים".⁷¹

כתוצאה מכל זה, דרדרה ישראל את עצמה כיום למצב שבו מצא העם היהודי את עצמו לפני מאה שנה, כמו שאומרת רות וייס:

הציונות התייחסה בדרך כלל בחומרה ליהודי הגלותי. היא תיארה אותו כיצור חלוש. בעוד שעמים אחרים נלחמו למען אמונותיהם, היהודי הרג את עצמו באוהלי תורה. במקום להגן בתוקף על ארץ ועל עם, היה היהודי הגלותי מוכן לוותר על ביתו ולנווד, על פי גחמותיהם של שליטים זרים.... היהודים של ימינו אינם עושים שלום עם ערפאת ועם אסד, אלא עם השנאה של שונאיהם, בטענה המסולפת שהיהודים אחראים למצוקותיהם של הערבים. היהודי המתרפס, המדוכא מבחינה מוסרית, מתחיל לבצבץ מאחורי המדים של החייל הישראלי והחליפה של איש העסקים היהודי. היהודי הגלותי חוזר, בהתנצלות על שפתיו ובתחושת בושה בלבו.⁷²

לישראל יש הזדמנויות אסטרטגיות נהדרות, אבל היא אינה יכולה לנצל אותן. יש לה חיילים מוכשרים, תותחים ושבבים זעירים, אבל אין ביכולתה להתמודד אפילו עם חבורה קטנה של טרוריסטים. שמירה על יוזמה אסטרטגית היא נטל בשביל כל אומה; היא עולה בדם. אבל נטילת יוזמה אסטרטגית או ויתור עליה אינה שאלה של ברירה, אלא ביטוי של זהות.

⁷¹ ש.ם.

⁷² Ruth Wisse, "The Return of the Defeatist," *The Jerusalem Report*, January 12, 1995, עמ' 48.

על המחבר

דוד וורמסר הוא עמית מחקר למחקרי המזרח התיכון ב-American Enterprise Institute, ועמית נלווה במכון ללימודים אסטרטגיים ופוליטיים מתקדמים בירושלים. מחקרו האחרון היה " התמודדות עם מדינות מתמוטטות: אסטרטגיה של מאזן כוחות בלוונט עבור המערב וישראל", עבודת מחקרים באסטרטגיה מס' 2 במכון ללימודים אסטרטגיים ופוליטיים מתקדמים בירושלים, שהופיע בנובמבר 1996. ד"ר וורמסר מתמחה בענייני ישראל, והוא מחברם של מאמרים מקצועיים ופופולריים רבים. כעת הוא שוקד על כתיבת ספר על עירק. הוא קיבל את תואר הדוקטור, את תואר המוסמך ואת תואר הבוגר שלו באוניברסיטת גיונס הופקינס.

מנהל, החטיבה למחקר אסטרטגי

אנג'לו מ. קודווילה מנהל את המחקר האסטרטגי במכון ללימודים ופוליטיים מתקדמים. אנג'לו מ. קודווילה הוא פרופסור ליחסים בינלאומיים באוניברסיטה של בוסטון. בין השנים 1985 עד 1995 היה פרופ' קודווילה עמית מחקר בכיר במכון הובר שליד אוניברסיטת סטנפורד. בין השנים 1977 עד 1985 נמנה פרופ' קודווילה עם צוות עובדי ועדת המודיעין של הסנאט האמריקני. בשנת 1980 היה פרופ' קודווילה חבר ב"צוות המעבר" של הנשיא הנבחר, רונלד רייגן, עם אחריות לאירופה המערבית במשרד החוץ, וב"צוות המעבר" לענייני קהילת המודיעין האמריקנית. פרופ' קודווילה הוא מחברם של ספרים, מסות ומאמרים רבים. מספריו האחרונים: *Machiavelli's Prince* (Yale University Press, 1997); *The Character of Nations* (Basic Books, 1997), *American Security: Back to Basics* (Hoover Institution Press, 1994), and *Informing*

פרופ' קודווילה בחקר המחשבה הפוליטית של גנרל דה-גול.
Statecraft: Intelligence for a New Century (Free Press, Macmillan, 1992). כיום עוסק